

ISSN 2072-0297

МОЛОДОЙ УЧЁНЫЙ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

СПЕЦВЫПУСК

Является приложением к научному журналу
«Молодой ученый» № 15 (253)

15.1
2019

16+

Молодой ученый

Международный научный журнал

№ 15.1 (253.1) / 2019

Издается с декабря 2008 г.

Выходит еженедельно

СПЕЦВЫПУСК

Главный редактор: Ахметов Ильдар Геннадьевич, кандидат технических наук

Редакционная коллегия:

Ахметова Мария Николаевна, доктор педагогических наук
Иванова Юлия Валентиновна, доктор философских наук
Каленский Александр Васильевич, доктор физико-математических наук
Куташов Вячеслав Анатольевич, доктор медицинских наук
Лактионов Константин Станиславович, доктор биологических наук
Сараева Надежда Михайловна, доктор психологических наук
Абдрасилов Турганбай Курманбаевич, доктор философии (PhD) по философским наукам (Казахстан)
Авдеюк Оксана Алексеевна, кандидат технических наук
Айдаров Оразхан Турсункожаевич, кандидат географических наук (Казахстан)
Алиева Тарана Ибрагим кызы, кандидат химических наук (Азербайджан)
Ахметова Валерия Валерьевна, кандидат медицинских наук
Брезгин Вячеслав Сергеевич, кандидат экономических наук
Данилов Олег Евгеньевич, кандидат педагогических наук
Дёмин Александр Викторович, кандидат биологических наук
Дядюн Кристина Владимировна, кандидат юридических наук
Желнова Кристина Владимировна, кандидат экономических наук
Жуйкова Тамара Павловна, кандидат педагогических наук
Жураев Хусниддин Олтинбоевич, кандидат педагогических наук (Узбекистан)
Игнатова Мария Александровна, кандидат искусствоведения
Искаков Руслан Маратбекович, кандидат технических наук (Казахстан)
Кайгородов Иван Борисович, кандидат физико-математических наук (Бразилия)
Калдыбай Кайнар Калдыбайулы, доктор философии (PhD) по философским наукам (Казахстан)
Кенесов Асхат Алмасович, кандидат политических наук
Коварда Владимир Васильевич, кандидат физико-математических наук
Комогорцев Максим Геннадьевич, кандидат технических наук
Котляров Алексей Васильевич, кандидат геолого-минералогических наук
Кошербаева Айгерим Нуралиевна, доктор педагогических наук, профессор (Казахстан)
Кузьмина Виолетта Михайловна, кандидат исторических наук, кандидат психологических наук
Курпаяниди Константин Иванович, доктор философии (PhD) по экономическим наукам (Узбекистан)
Кучерявенко Светлана Алексеевна, кандидат экономических наук
Лескова Екатерина Викторовна, кандидат физико-математических наук
Макеева Ирина Александровна, кандидат педагогических наук
Матвиенко Евгений Владимирович, кандидат биологических наук
Матроскина Татьяна Викторовна, кандидат экономических наук
Матусевич Марина Степановна, кандидат педагогических наук
Мусаева Ума Алиевна, кандидат технических наук
Насимов Мурат Орленбаевич, кандидат политических наук (Казахстан)
Паридинова Ботагоз Жаппаровна, магистр философии (Казахстан)
Прончев Геннадий Борисович, кандидат физико-математических наук
Семахин Андрей Михайлович, кандидат технических наук
Сенцов Аркадий Эдуардович, кандидат политических наук
Сенюшкин Николай Сергеевич, кандидат технических наук
Титова Елена Ивановна, кандидат педагогических наук
Ткаченко Ирина Георгиевна, кандидат филологических наук
Федорова Мария Сергеевна, кандидат архитектуры
Фозилов Садриддин Файзуллаевич, кандидат химических наук (Узбекистан)
Яхина Асия Сергеевна, кандидат технических наук
Ячинова Светлана Николаевна, кандидат педагогических наук

Международный редакционный совет:

Айрян Заруи Геворковна, кандидат филологических наук, доцент (Армения)
Арошидзе Паата Леонидович, доктор экономических наук, ассоциированный профессор (Грузия)
Атаев Загир Вагитович, кандидат географических наук, профессор (Россия)
Ахмеденов Кажмурат Максutowич, кандидат географических наук, ассоциированный профессор (Казахстан)
Бидова Бэла Бертовна, доктор юридических наук, доцент (Россия)
Борисов Вячеслав Викторович, доктор педагогических наук, профессор (Украина)
Велковска Гена Цветкова, доктор экономических наук, доцент (Болгария)
Гайич Тамара, доктор экономических наук (Сербия)
Данатаров Агахан, кандидат технических наук (Туркменистан)
Данилов Александр Максимович, доктор технических наук, профессор (Россия)
Демидов Алексей Александрович, доктор медицинских наук, профессор (Россия)
Досманбетова Зейнегуль Рамазановна, доктор философии (PhD) по филологическим наукам (Казахстан)
Ешиев Абдыракман Молдоалиевич, доктор медицинских наук, доцент, зав. отделением (Кыргызстан)
Жолдошев Сапарбай Тезекбаевич, доктор медицинских наук, профессор (Кыргызстан)
Игисинов Нурбек Сагинбекович, доктор медицинских наук, профессор (Казахстан)
Кадыров Кутлуг-Бек Бекмуратович, кандидат педагогических наук, декан (Узбекистан)
Кайгородов Иван Борисович, кандидат физико-математических наук (Бразилия)
Каленский Александр Васильевич, доктор физико-математических наук, профессор (Россия)
Козырева Ольга Анатольевна, кандидат педагогических наук, доцент (Россия)
Колпак Евгений Петрович, доктор физико-математических наук, профессор (Россия)
Кошербаева Айгерим Нуралиевна, доктор педагогических наук, профессор (Казахстан)
Курпаяниди Константин Иванович, доктор философии (PhD) по экономическим наукам (Узбекистан)
Куташов Вячеслав Анатольевич, доктор медицинских наук, профессор (Россия)
Кыят Эмине Лейла, доктор экономических наук (Турция)
Лю Цзюань, доктор филологических наук, профессор (Китай)
Малес Людмила Владимировна, доктор социологических наук, доцент (Украина)
Нагервадзе Марина Алиевна, доктор биологических наук, профессор (Грузия)
Нурмамедли Фазиль Алигусейн оглы, кандидат геолого-минералогических наук (Азербайджан)
Прокопьев Николай Яковлевич, доктор медицинских наук, профессор (Россия)
Прокофьева Марина Анатольевна, кандидат педагогических наук, доцент (Казахстан)
Рахматуллин Рафаэль Юсупович, доктор философских наук, профессор (Россия)
Ребезов Максим Борисович, доктор сельскохозяйственных наук, профессор (Россия)
Сорока Юлия Георгиевна, доктор социологических наук, доцент (Украина)
Узаков Гулом Норбоевич, доктор технических наук, доцент (Узбекистан)
Федорова Мария Сергеевна, кандидат архитектуры (Россия)
Хоналиев Назарали Хоналиевич, доктор экономических наук, старший научный сотрудник (Таджикистан)
Хоссейни Амир, доктор филологических наук (Иран)
Шарипов Аскар Калиевич, доктор экономических наук, доцент (Казахстан)
Шуклина Зинаида Николаевна, доктор экономических наук (Россия)

На обложке изображен *Андрей Александрович Григорьев (1883–1968)*, русский советский географ, академик АН СССР, первый директор Института географии АН СССР.

Андрей Александрович родился в Царском Селе, в семье военного, потомственного дворянина. Обучался он на естественном отделении физико-математического факультета Петербургского университета и окончил его по специальности «зоология» с дипломом 1-й степени. В числе передовых студентов Григорьев вел большую общественную просветительскую работу в Лиговском народном доме, устраивал выставки в передвижном Музее учебных пособий и вел беседы в рабочих кружках. Известный зоолог и общественный деятель, профессор Н. М. Книпович обратил внимание на молодого студента и пригласил его к себе на кафедру в качестве ассистента по зоологии. Также в студенческие годы Григорьев принял участие в экспедиции в Большеземельскую тундру, выполнял обязанности орнитолога. Его дипломная работа, содержащая физико-географический обзор тундровой территории, была опубликована и удостоена Малой серебряной медали Географического общества. Эта экспедиция, по-видимому, и определила его дальнейший путь географа-исследователя субарктических районов.

Он продолжил свое образование в Берлинском и Гейдельбергском университетах. А по возвращении из Германии Андрей Александрович стал сотрудником отдела географии Нового энциклопедического словаря Брокгауза и Ефрона. Им были написаны для словаря обзоры всех материков и большая часть крупных статей по физической географии как общего содержания (например, «Земля», «Карты географические», «Море», «Океаны»), так и по отдельным странам и государствам. Эти статьи отличались глубиной содержания, обилием справочных сведений и новизной материала. Можно уверенно сказать, что Григорьев был ведущим сотрудником отдела географии Энциклопедического словаря.

С целью пропаганды географических знаний и повышения квалификации географов в 1910 году в Петербурге

было организовано на общественных началах Географическое бюро, в котором читались лекции по различным географическим вопросам, устраивались выставки, давались консультации для преподавателей и любителей географии. В недрах этого Бюро и зародилась мысль о создании специального географического высшего учебного заведения, и Григорьев принял самое деятельное участие в его организации. Он занимался разработкой учебных планов и программ, привлекая к работе лучших географов, а позже заведовал кафедрой страноведения, читал ряд курсов, был деканом факультета, руководил студенческим кружком и работами лектория, привлекавшего большую аудиторию, а также был деятельным членом Ученой коллегии института.

Под руководством Андрея Александровича Институт географии из небольшой ячейки превратился в научно-исследовательское учреждение, занявшее ведущее положение в СССР.

Свои полевые исследования-путешествия Григорьев проводил на Южном Урале, в Якутии, на Кольском полуострове. Обследованным территориям он давал комплексную географическую характеристику на перспективу их будущего освоения. Одна из его научных заслуг — выделение зоны взаимодействия всех оболочек земного шара — географической, с присущими ей закономерностями строения и развития. Он также разработал периодический закон географической зональности. Характеристикой крупной природной зоны является его труд «Субарктика». Григорьев был главным редактором Краткой географической энциклопедии, которая до сих пор является бесценным справочником для всех путешественников и любознательных.

Андрей Александрович был почетным обладателем таких наград, как орден Отечественной войны II степени, орден Ленина, медаль имени Н. М. Пржевальского, орден Трудового Красного Знамени. Именем Григорьева назван ледник на Северном Урале.

Екатерина Осянина, ответственный редактор

СОДЕРЖАНИЕ

Абдрахманова А. К., Тайманова С. Т. Біздің рухани байлығымыз1	Насимов М. О. Жаңғыру ұғымының қысқаша сипаттамасы 11
Atazhanova Z. M., Oralbaeva G. S., Myrzakozhaeva Z. S. Language is the Source of Culture and Communication 3	Омарова Н. М., Аяғанова А. Ж. Бастауыш сынып жасындағы балалардың когнитивтік дамуы..... 12
Байғабылова Д. Б., Алибекова А. Б., Алмас А., Қыдырбай М., Ысмайл Э. Арал маңындағы су көздерінің химиялық құрамы 5	Спасова Л. В., Байхожаева А. М. Описательные контексты как компоненты неописательного стиха и их текстообразующая функция..... 14
Дарибаева С. К. Инклюзивті білім беру жағдайында даму мүмкіндігі шектеулі оқушыларды психологиялық- педагогикалық қолдау қызметінің ұйымдастырылуы 8	Тайманова С. Т., Ақышева Н. М., Тұнғатова Н. Ә. Рахат Наурызбаева — балалар ақыны 15
Махамбетова А. Ж. Жеткіншектік дағдарыс процесінің психологиялық мазмұны мен ерекшелігі..... 9	Шаянбекова Б. Р., Тәжібаев Ә. Ә. Күріш ауыспалы егістігінде жүгері өсіруде су үнемдеу технологиясы 17
	Шумейко Н. Е., Агбаева Д. Б. Активизация аналитических наименований 19

Біздің рухани байлығымыз

Абдрахманова Аружан Кенжебекқызы, студент;

Тайманова Сара Тамшыбайқызы, филология ғылымдарының кандидаты, доцент
«Болашақ» университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Болашақта өркениетті, дамыған елдер қатарына ену үшін заман талабына сай білім қажет. Ол білім біздің рухани байлығымыз — кітапта. Осы мақсатта 2012 жылдан бері «Студент оқуға тиіс 100 кітап» жобасы бойынша қазақтың танымал 60 классикалық шығармасы және әлемдік 40 әдеби кітапты оқу жүзеге асуда. Бұл жастарды рухани баюмен бірге шығармашылық қабілетін дамытады. Менде осы Жоба аясында көркем шығармаларды оқуды қолға алып келемін. Қазақтың ақын-жазушыларының шығармалары мен қатар орыс, ағылшын, француз, түрік әдебиеттерін оқып оны төл шығармаларымызбен салыстырып, сараптап, бағалап отыруды мақсат тұттым.

«XXI ғасырдағы дамыған ел дегеніміз — белсенді, білімді және денсаулығы мықты азаматтар», — деген болатын Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев [1]. Ал дамудың негізі білім мен ғылымға келіп тіреледі. Сондықтан да әлемдегі дамыған елдер сияқты тәуелсіз елімізде білім жүйесі сапасын жетілдіру ең өзекті мәселелердің бірі болып отырғаны белгілі.

Ел болашағы жастардың білім алуына, алдыңғы қатарлы мемлекеттердің озық тәжірибелерін оқу үрдісіне енгізу бағытында атқарылуға тиіс жұмыстар Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасында тізбектеліп айтылған. Сондықтан мемлекет басшысы «Гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» [2] жобасын қолға алуды тапсырды. Бұл жоба жастардың дүниетанымын кеңейтеді. Олай болса, көркем шығарманы жан-жақты оқу ұрпақты дамытудың басты шарттарының бірі. Өзіміздің төл әдебиетіміздегі көркем шығармалардың әлеуметтік-психологиялық, эстетикалық идеяларына зейін қойып оқумен қатар әлем әдебиеттермен тығыз байланыста қарастырып, жақсы жақтарынан үлгі, өнеге ала білу керек. Әсіресе әлем әдебиеттерімен етене жақындасу, тәржіма мәселесін дұрыс жолға қою бүгінгі күннің көкейкесті мәселесі.

Әлем халықтарының әдебиеті — өте бай, жан-жақты дамыған әдебиет. Бұл әдебиеттен алар үлгі-өнеге де баршылық. Соның ішінде француз әдебиетінің көрнекті өкілі Антуан де Сент Экзюперидің «Кішкентай ханзада» атты шығармасын атауға болады. Ол қазақ оқырмандарына 1967 жылы Тәкен Әлімқұловтың аударған нұсқасымен таныс. Кітапты қазақ оқырмандары жылы қабылдады. «Кішкентай ханзада» алғаш рет 1946 жылы Нью-Йоркте басылып шыққан. Бүгінгі күнге дейін 265 тілге аударылды. 2016 жылы кітаптың 70 жылдығы әлемнің әр түкпірінде тойланды. Екінші рет кітапты қазақ тіліне Қазақстан-Франция елшілігінің аудармашысы, француз

тілінің маманы Жанар Қонаева аударған болатын. Бұл жастарға әлем әдебиетін ана тілінде оқуға, дүниенің төрт бұрышын мекендеген елдердің әдебиетімен танысуға мүмкіндік туғызды. Адамзат баласының дүниетанымында ортақ көзқарастардың бар екенін, өркениетке жеткен елдің мәдениетінде жалпыхалықтық, адамзаттық құндылықтарды көтеретін озық идеялардың бар екенін пайымдайды.

«Кішкентай ханзада» балаларға ғана арналған кітап емес, ересектерге де арналған. Шығармада бала арманынан ересектердің ойы үшін бас тартып өзге жолды таңдап, ен далада ғажайып кішкентай ханзадаға жолыққан ұшқыш пен шашы алтын түстес сары «В-612» астероидында тұратын кішкентай ханзада жайлы айтылады. Шығарманың мәні де, философиялық ойы да сол кездесуден кейін басталып, негізгі сюжет өрбиді. Қазіргі қоғамда кішкентай ханзададай адамдар тым көп. Олар ерекше ойлап, әлемге өзгеше көзбен қарайды. Ал ондай адамдарға ой шекарасынан асуға мүмкіндік бермейтін жандар бар. Кішкентай ханзада өз планетасынан ұшып кетіп, өзге ғаламшарларға саяхаттайды. Өз саяхатында әмір жүргізгенді жақсы көретін патшаны, маскүнемді, атаққұмарды, іскер адамды, шырақшыны, географты кездестіреді. Және географтың нұсқауымен жерге сапар шегеді.

Ең біріншіге Ханзада әмір беруді жақсы көретін патшаға келеді. Патша өзінің планетасында бұйрық беруші, өзі би, өзі қожа. Әділ патша, ақылды, қайырымды, дана билеушіні аңсау — ғылым мен әдебиетте ежелден көтеріліп келе жатқан тақырып. Қазақ жерінің ғұлама перзенті, кезінде «Шығыстың екінші ұстазы» атанған Әбунасыр әл-Фарабидың еңбектерінде де бұл тақырып арнайы баяндалған. Ғалым «Ізгі қала тұрғындарының көзқарасы» деген трактатында мемлекет басшысының кемелділігі — игілік, топастығы сор екенін жан-жақты дәлелдеген болатын. Мен тақырыпқа азық етіп алып отырған кітапта да бұл мәселелердің де шеті ашылады.

Сонымен қатар, Кішкентай ханзада атаққұмар адамның планетасына да ат басын бұрады. Бұл көркем шығарма сонау 1943 жылы жазылған болса да осы тараудағы атаққұмар арқылы қазіргі «хайп» қуған жандардың бейнесін ашып тұрғандай. Ол Кішкентай ханзадаға бостан-бос қол шапалақтауын сұрайды. Ал бұл деген құрмақтанның іске аспайтынын көрсетеді. Осы орайда қазақтың ұлы ақыны Абайдың: «Өсек, өтірік, мақтаншақ, Еріншек бекер мал шашпақ — Бес дұшпаның білсеңіз» дегені ойға оралады. Көркем шығармада мақтаншақтық —

адамға жат мінез екені айтылады. Жүсіпбек Аймауытов та «Мақтаншақ кісі — менмен кісі» деген болатын. Менмендік адамды орға жығады. Ал әлемге танымал испан халқының жазушысы Мигельде Сервантес «Өзін өзі мақтау адамды кемітеді» деген еді. Олай болса әлем халықтарының әдебиетінде мақтаншақтықты сынау, арзан атаққа ұмтылу сияқты жат мінезден ұрпақты сақтандыру бүгінге дейін жалғасын тауып келеді.

Келесі аялдама — маскүнемнің планетасы. Мұнда маскүнем өзінің ішетініне ұялады және соны ұмыту үшін ішетінін айтады. Бұл көрініс арқылы автор қоғамдағы өзекті, әлі маңызын жоймаған мәселені қозғайды. Маскүнемдік — адамның азғындауы. Ол — үлкен дерт. Автор жас ұрпақты осы дерттен сақтандырғысы келеді.

Төртінші планета — іскер адамның тұрағы. Бұл адамның титтей де бос уақыты жоқ. Әрқашан есептеумен, қосып, алумен өмірі өтуде. Бұл адам арқылы да автор өмірде белгілі бір көрер көкжиегі бар адамдардың бола-тынын және оларды өзгертудің оңай емес екенін жеткізеді. Меніңше, өмір бойы тек бір бағытпен ғана емес жан-жақты болып, өмірдің сан түрлі қатпар-ларын ақтарып көру керек секілді. Іскер адам — қабілетті, ізденімпаз, еңбекшіл адам.

Басқа планеталарға қарағанда ең кішкентайы, бірақ қызықтысы бұл — шырақшының планетасы. Бұл планетамен Кішкентай ханзада қимай қоштасады. Себебі неде? Себебі шырақшының өз қара басын ғана ойламай, өзгелерге жарығын, жылуын таратып, халыққа қажетті тірлікпен айналысатындығында. Шынында ол мүлдем демалмайды. Оның кәсібі сұмдық ауыр. Ол әлемге жарық сыйлаушы. Өз ісіне адал жан. Біз өмір сүріп жатқан қоғамға да дәл қазір өз кәсібіне берілген адал жандар керек-ақ...

Алтыншы планета географтың мекені болды. Ол басқа планеталарды көрмесе де зерттеумен айналысады. Дәл

осы географ Кішкентай ханзадаға Жер планетасына баруға кеңес береді. Сол ақыл-кеңес арқылы ол жерге жетеді.

Міне, дәл осы Жер планетасында ұшқыш пен Кішкентай ханзаданың таныстығы басталады.

Кітапта оқу барысында автор бейнелеген, суреттеген әдеби детальдарға назар аударғым келеді. Түлкі — мұнда осы кішкене ғана аң. Кішкентай ханзадаға ғана емес, ол оқырманға да үлкен ой тастады. Екінші, роза гүлі. Оның үш тікенегі бар. Тікенектің атқарар қызметі зор. Тікенек — әдеби деталь. Сонымен қатар Кішкентай ханзаданың ойлары ішкі монолог арқылы беріліп отырады. Мысалы: «Ал адамдар қайда? Шөл далада сондай жалғызсырап жүрмін.»..., «Адамдардың арасында да жалғызсырайсың».

«Мәнсіз әлем, мағынасыз мәселелер, қисынсыз тіл.»..., «Жай ғана өмір сүруге болатын жұлдыз бар ма екен?!»., «Көз-соқыр. Жүрекпен іздеу керек» т. б. Бұл кейіпкердің ой-толғаныстары шығарманың негізгі идеясын ашып тұр. Сондай-ақ, Ханзада үлкендерге: «Мен қызғылт кірпіштен салынған, терезелерінде гүл, шатырында көгершіндері бар керемет бір үй көрдім», — десең, бұл үйді олар көздеріне еш елестете алмайды. Оларға: «Мен бағасы он мың франк тұратын бір үй көрдім» — деп айту керек, сонда ғана олар: «Қандай әсем үй!» деп таңданады». Міне, нағыз өмір шындығын автор өзімізге таныс әдеби деталь арқылы көркемдік шындыққа айналдырған. «Мен сандардан басқа ештеңені қызық деп таппайтын ересектер сияқты болудан қорқам», — дейді [3, 7]. Өмірді тек ақшамен таразылау — адам санасының таяздығы. Адамның рухани санасын бұзатын көбіне шенқұмарлық пен баққұмарлық, байлыққа құныққандықтан, күншілдік пен іштарлық, қанағатсыздық, мейірімсіздік. Оның емі — жақсылыққа, имандылыққа баулу. Кітап оқу арқылы біз сананы жаңғыртып, рухани байлыққа кенелеміз.

Әдебиет:

1. Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың халқына Жолдауы. 17 қаңтар, 2014.
2. Насимов М. О., Паридинова Б. Ж. «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасының алғашқы нәтижелері // Молодой ученый. — 2018. — № 18–1. — с. 17–19.
3. Антуан де Сент-Экзюпери. Кішкентай ханзада. Аударған Ж. Қонаева. — Алматы: Атамұра, 2013. — 96 бет.

Language is the Source of Culture and Communication

Atazhanova Zeinep Myrzakozhakyzy, candidate sciences of philology;
Oralbaeva Gulzhaina Smetullakzyzy, master, senior teacher
Bolashak University (Kyzylorda, Kazakhstan)

Myrzakozhaeva Zeinet Sultanbekkyzy, master, senior teacher
№11lyceum school (Kyzylorda, Kazakhstan)

The idea of relation between culture and language dates back to the 18th century, but focused study of this problem began only at the end of the last century. These studies were more declarative and up to early 70-ies of any Russian or foreign linguistics was not sufficiently deep and extensive research on the topic.

However, over the last two decades has greatly increased the number of works, demonstrates the interest and desire to linguists to study linguistic phenomena in a wide extra linguistic context. In addition, even if recently acknowledged that appeal to extra linguistic factors indicates a failure or «weakness» of the linguist — researcher now, the need to learn a language in it is the actual functioning in various spheres of human activity became generally accepted.

The first attempts to solve the problem of the relationship of language and culture are reflected in the writings of V. Gumboldt.

Language — is a means of communication between individuals, and culture — a certain level of development of society. Language culture stores, transmits it from generation to generation. And based on this idea there was such a science as cultural linguistics.

Linguistics — an independent branch of linguistics, which was formed in the 90-ies of XXI century, to study the relationship of language and culture.

A new branch of knowledge — cultural linguistics — creates its own conceptual and terminological apparatus, which combines its linguistic and cultural origins.

According to Passov: «culture through language and language through culture, that is, the understanding of culture as a means of communication and culture of language learning as a means of communication». This is the attitude of another language and native language to culture. In this dialogue, the recognition of another culture is carried out only through our culture.

The emergence of the distance between their culture knowledge and experience acquired from their native language and foreign language, form the personality of the culture of the «third». That is, during communication, a person misses and compares his main culture, forms a «third» culture, which is a combination of two cultures (his and another culture). Therefore, to communicate is not enough to know that only foreign language is different from the native language. In addition, a teacher who studies a foreign language should be universal. Because, causing interest in students in a different language — is the teacher. He is the bearer of culture between the mother tongue and

foreign language. Most importantly, he must be a professional who speaks his native language. Working with such a teacher, students can communicate with representatives of other countries at the basic level, investing the culture of the two States.

As already mentioned above, during communication people perceive each other by referring to a certain group. This can be called cultural self-determination. That is, a person finds his place in the cultural environment and takes himself to a certain group. The formation of cultural self-expression of a person through a foreign language can be considered in three components:

As is known, the problem of the relationship of language and culture is considered long and developed in our country in different directions.

The first attempt to solve this problem is reflected in the V. Gumboldt's works:

1. Material and spiritual culture embodied in the language;
2. Every nationality culture, its national character is expressed in the language through a specific vision of the world; inherent language-specific every nation inner form;
3. The inner form of language — the expression «national spirit», its culture;
4. Language is a link between man and the world around him.

Even owning one and the same language, people cannot always correctly understand each other, and the reason it is often discrepancy cultures.

Human speech consists of words. Words need to be able to communicate, without communication. Words connect people, words unit people through communication. Without communication there is no society, no society no person social, no cultural man, Homo sapiens. All of the words are added to the language.

«Language — the set of all words of the people and the right combination thereof, for transfer their thoughts».

«Language — any system of signs, suitable to serve means of communication between individuals».

«Language — spontaneously arose in human society and developing discrete system sound marks, for the purpose of serving communication and the ability to express the totality of knowledge and understanding man of the world».

«Language — historically established system of sound, vocabulary and grammatical means, objectifying the work of thinking and being instrument of communication, exchange of ideas and mutual understanding of people in society».

«Language — a system of communication consisting of a set of small parts and a set of rules which decide the ways in which parts can be combined to produce messages that have meaning. Human language consists of words that are usually spoken or written».

Ethnocentrism, culture of self-expression, and cultural dialogue reflect the dynamics and dynamics of development in teaching the native language and culture of foreign language countries. A cultural guide can be a source of learning a foreign language at every stage.

Now it is worth noting each level separately.

The first level of students «perception of the culture of a foreign language:

Ethnocentrism

Ethnocentrism is the initial moment in the study of the culture of a foreign language state. In this context, the first views of students abroad are formed. Here the student experiences a different culture through his own culture. Initially, «good», «bad» mean the first views on a foreign language.

A guide to culture

First, students experience in foreign culture. Therefore, familiarity with the diversity of culture of the foreign language is the task of a foreign language. It is also found in the cultural self-determination in the dialogue. For example, to acquaint primary school students with a variety of greetings (Hey, what's up, dude?/Hi, how are you?/Hello, how are you doing, sir?) implementation of the methodical principle of the instruction on culture. With these 3 sentences, students learn how to apply them correctly in different social situations.

Cultural dialogue

Indicates the ratio of the native language to the foreign language. To achieve great results, it is necessary to study the native language, both foreign and native. When studying a foreign language and culture, pay attention to three components: a) the culture of the native language b) culture as a theoretical constructor C) the culture of the country of the foreign language being studied.

(A) the culture of the country. When students work with materials on the culture of the native language, pay attention to:

* pay attention to the culture of the native language (land, cities, villages, regions, etc.); b.)

* see and understand the difficulties of cultures in the region / space.

* find your place in the student's cultural environment and relate yourself to a specific group (city, district, village).

* awareness of the culture of the native language (Kazakh people — hospitable people);

* explain the origin of such characteristics and the correct application of intercultural relations.

B) culture as a theoretical designer, there is a driving force for students after the task of culture. They may ask:

What is culture? What types of culture exist? What features have a culture? etc.

C) culture of the country studying a foreign language, knowledge of the culture of the country studying a foreign language. To teach students to collect the correct, necessary materials about the culture of the country of the studied foreign language; to focus on the division of the material by types of culture on the collected material, to teach to summarize the data on one level. At the age of learning a foreign language, students can collect items of elite culture (art, music, theater, literature, history) and social culture (food, fashion, social norms and laws).

The second level of students» perception of the culture of a foreign language: the method of self-expression.

Students begin to understand that the system of norms and concepts, United on the basis of people, refers to each culture. Therefore, the student tries to understand the culture of a foreign language through the culture of their country, comparing it with the culture of each country. In addition, he tries to find his place in the environment. Intercultural relations are not just the intervention of two States, he begins to understand that both people are in the same space, but they are representatives of different cultures. «What role can I play in this situation?» we need to learn how to put different questions that they should be aware of.

The third level of students» perception of a foreign language of the state: the subject of cultural dialogue.

It activates the thinking and understanding of students. Now students can put themselves in the place of others, Express their views, thoughts in intercultural communication, predict various intercultural problems, try to speak on behalf of the culture of their country, etc.

To sum up, every culture cannot live without relationships with other cultures. A language that continues the existence of culture. In the subject of a foreign language reading different texts, different topics, students get acquainted with the history, art, culture, culture of the country of the language. The relationship between language and culture begins with the deepening of students» knowledge, language learning, skills. They will become Fox culture «the third.» In accordance with article 37 of the Law of the Republic of Kazakhstan of January 23, 2001 «On local government and self-government in the Republic of Kazakhstan», article 32 of the Budget code of the Republic of Kazakhstan of December 4, 2008, orders of the Minister of Finance of the Republic of Kazakhstan of may 19, 2010 № 233 «on approval of the rules of preparation and submission of the budget application» Students begin to understand the social significance of the language in the learning process.

The foreign language teacher improves the linguistic Outlook of the student, the culture of discussion.

References:

1. Gumboldt V. Language and philosophy of culture. — M., 1985.

2. Arutiunova N. D. Language and the world of man. — М., 1993.
3. Berestnev E. G. On the «new reality» of linguistics. — М., 1997.
4. Wierzbicka A. Understanding cultures through keywords. — М., 2001.
5. Zharkynbekova S. K. Modeling concept as a method of identifying ethno-cultural specificity. — Bratislava, 1999.
6. Maslov V. L. Cultural linguistics. — М., 2001.
7. Slyshkin G. G. From the text to the symbol; Linguocultural concepts in consciousness and discourse. — М., 1998.
8. Ter-Minasova S. G. Language and intercultural communication. — М., 2000.
9. Taylor E. B. Primitive culture. — М., 1989.
10. Dal V. I. Explanatory Dictionary of the Russian language. — М., 1995.

Арал маңындағы су көздерінің химиялық құрамы

Байғабылова Дина Болатовна, мұғалім
№ 120 Жамбыл орта мектеп (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Алибекова Асия Бикбаевна, мұғалім
№ 101 мектеп-лицей (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Алмас Ақниет, студент;
Қыдырбай Марал, студент;
Ысмайл Эльмира, магистрант

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)
Ғылыми жетекшісі: техника ғылымдарының кандидаты Л. А. Жусупова

Қазіргі таңда Арал өңірінің экологиялық жағдайы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Арал теңізінің табанынан атмосфераға жылына 200 млн тонна тұзды шаңтозаң шығады. Бұл өзгерістер аймақ тұрғындарының денсаулығына кері әсерін тигізуде. Осыған орай, Аралды қалпына келтіру жұмыстары бойынша әлем ғалымдарының ғылыми басқосулары ұйымдастырылып, түрлі ғылыми жобалары жасалуда. Кіші Аралдың оңтүстігіне ұзындығы 12 км болатын Көкарал бөгеті салынды. Нәтижесінде тартылып қалған тұзды көлдің табанын су жауып, тіршілік қайта жандана бастады. Еліміздегі көлемді атқарылып жатқан іс — шаралардың нәтижесінде жергілікті жердің экологиялық жағдайы біршама оңтайландырылып, Солтүстік Арал маңындағы балық шаруашылығы қайта қолға алынды. Қазіргі таңда Аралды қалпына келтіру жұмыстары үшін елімізде көптеген іс-шаралар жасалып, халықаралық деңгейде кешенді жобалар іске асуда [1].

Су мен тіршілік егіз, яғни ол табиғаттың керемет туындысы, өмір арқауы. Адам ағзасы үшін ауыз судағы еріген

химиялық заттардың құрамы мен мөлшерінің мәні зор. Ауыз су-барлық санитарлық тазалық сақтау талабына сай болған жағдайда ғана өзінің физиологиялық қызметін орындай алады [2].

Аталған мәселе Арал маңындағы су көздерінің химиялық құрамын және олардың адам денсаулығына әсерін анықтау мақсатында ғылыми-зерттеулерді жүргізуге арқау болды. Зерттеу жұмысы барысында Арал теңізінің солтүстік жағалауында орналасқан «Жалаңаш» ауылы Арал-Сарыбұлақ су құбырынан алынған судың, құдық суының (грунт сулары) және теңіз суының биологиялық, химиялық құрамына талдау жасалып, су құрамындағы ауыр металдар катиондарының мөлшері анықталды.

Зерттеу жұмысы Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті «Экология және химиялық технологиялар» кафедрасының «Физикалық-химиялық анализ әдістері» химиялық зертханасында жүргізілді (кесте 1, 2, 3, 4, 5, 6).

Кесте 1. Арал-Сарыбұлақ су құбырынан алынған судың құрамын зерттеу нәтижесі

Көрсеткіш атаулары	Концентрациялық мөлшері	Нормативтік көрсеткіштері
20 С иісі	0	2-ден кем емес
20С Дәмі	0	2-ден кем емес
Түсі	0	20-дан кем емес
Лайлылығы мг\дм 3 станд. шкала бойынша	1	1,5-ден кем емес

Кесте 2. Теңіз суының құрамын зерттеу нәтижесі

Көрсеткіш атаулары	Концентрациялық мөлшері	Нормативтік көрсеткіштері
20 С иісі	5	2-ден кем емес
20С Дәмі	2	2-ден кем емес
Түсі	89	20-дан кем емес
Лайлылығы мг\дм 3 станд. шкала бойынша	16	1,5-ден кем емес

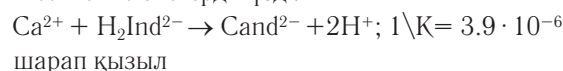
Кесте 3. Құдық суының құрамын зерттеу нәтижесі

Көрсеткіш атаулары	Концентрациялық мөлшері	Нормативтік көрсеткіштері
20 С иісі	2	2-ден кем емес
20С Дәмі	2	2-ден кем емес
Түсі	40	20-дан кем емес
Лайлылығы мг\дм 3 станд. шкала бойынша	11	1,5-ден кем емес

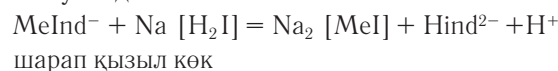
Зерттеуге алынған сулардың химиялық құрамы фотоэлектрокалориметр (КФК-625), спектрофотометр аспаптарымен талданды, қышқылдылығы лакмус индикаторлары көмегімен анықталды. Сулардың тұздылығы кондуктометр аспабы көмегімен анықталды, яғни Арал-Сарыбұлақ су құбырының тұздылығы-450мг\дм³, теңіз суының тұздылығы-700 мг\дм³, құдық суының тұздылығы-550мг\дм³. Судың кермектігін комплексонометрия әдісімен анықталды, яғни 1 л судағы кальций және магнийдің мг — эквиваленттерінің қосындысымен сипатталады [4].

Анализ барысында зерттелетін суды аммоний буферлік қоспасымен рН — 10 болғанша сілтіледік. Индикатор ретінде арнайы хромоген қара ЕТ-00 ерітіндісін пайдала-

нылды, ол Ca²⁺ және Mg²⁺ иондарымен шарап қызыл түсті ерітмалар комплекстерді түзді:

Ca²⁺ және Mg²⁺ ЭДТА-мен тұрақсыздық константалары едәуір кіші (2,7 · 10⁻¹¹, 2 · 10⁻⁹) Сондықтан ЭДТА ерітіндісімен титрленгенде, ол тиісті комплекстерден индикаторды ығыстырып шығарып, одан да берік комплекстер түзді. Реакциядан босап шыққан индикатордың түсі көк. Эквиваленттік нүктеде ертіндінің шарап қызыл түсі көкке ауысады.

Кесте 4. Арал-Сарыбұлақ су құбырынан алынған судың химиялық құрамы

Көрсеткіш атаулары	Концентрациялық мөлшері	Нормативтік көрсеткіштері
рН	7	6–9
Аммиак	0,03	2-ден кем емес
Нитриттер	0,003	3,3-ден кем емес
Нитраттар	0,2	45-ден кем емес
Кермектілігі	1,5	7-ден кем емес
Хлоридтер	72	350-ден кем емес
Сульфаттар	150	500-ден кем емес
Темір	0,14	1,2-ден кем емес
Фтор	0,76	1,2-ден кем емес
Марганец	0,2	0,1-ден кем емес
Мыс	0,05	1-ден кем емес

Кестеден көріп отырғанымыздай судың рН —7 яғни орта бейтарап, жалпы кермектігі 1,5 демек жұмсақ, нитриттер, нитраттар мөлшері аз және аз хлоридты екені анықталды. Онда улы алюминий, сынап, мышьяк, қорғасын, кадмий

иондарының жоқ екенін, яғни судың экологиялық тұрғыдан тазалағын дәлелдейді. Дегенмен химиялық талдау барысында судағы фтор мөлшерінің нормативтік көрсеткіштен төмендеу екенін көруге болады.

Кесте 5. Теңіз суының химиялық құрамы

Көрсеткіш атаулары	Концентрациялық мөлшері	Нормативтік көрсеткіштері
pH	7	6–9
Аммиак	2,75	2-ден кем емес
Нитриттер	0,011	3,3-ден кем емес
Нитраттар	0,2	45-ден кем емес
Кермектілігі	12,5	7-ден кем емес
Хлоридтер	15,3	350-ден кем емес
Сульфаттар	220	500-ден кем емес
Темір	0,32	1,2-ден кем емес
Фтор	1,37	1,2-ден кем емес
Марганец	22,6	0,1-ден кем емес
Мыс	0,15	1-ден кем емес

Кестеден көрсетілгендей теңіз суының жоғары тұздылығы және кермектігі айқындалған, дегенмен суда токсиканттардың құрамы бойынша ауытқушылық байқалған жоқ.

Кесте 6. Құдық суының химиялық құрамы

Көрсеткіш атаулары	Концентрациялық мөлшері	Нормативтік көрсеткіштері
pH	7	6–9
Аммиак	1,68	2-ден кем емес
Нитриттер	0,0058	3,3-ден кем емес
Нитраттар	0,2	45-ден кем емес
Кермектілігі	7,8	7-ден кем емес
Хлоридтер	58	350-ден кем емес
Сульфаттар	190	500-ден кем емес
Темір	0,24	1,2-ден кем емес
Фтор	1,2	1,2-ден кем емес
Марганец	11,9	0,1-ден кем емес
Мыс	0,10	1-ден кем емес

Алынған мәліметтер негізінде төмендегідей қорытындылар алынды, яғни Арал-Сарыбұлақ су құбырының суын зерттеу нәтижесінде су құрамында ауыр металдар жоқ, жұмсақ, экологиялық таза екендігі анықталды. Дегенмен судағы фтор мөлшерінің төмендеуі балалар арасында тіс жегісі ауруын туғызатынын көрсетеді, яғни жергілікті орта мектептің 1–5 сынып оқушыларының 61,4% тіс жегісімен ауыратындығы анықталды. Сонымен қатар әскерге шақырылған жасөспірімдердің медициналық сараптамалары көрсеткендей 79,3%-ның тістері бұзылғаны анықталған.

Теңіз суының құрамындағы ауыр металдар иондарының болуы және суда аммоний, сульфаттар, нитраттар

және хлоридтер ШРҚ-дан жоғары екендігі анықталды. Кейінгі жылдары мұндай сулы ортадан камбала, сазан, торта, тісті ақбалық, жайын, шортан, лақалардың аулануы байқалуда, яғни судағы токсиканттардың құрамы бойынша айқын өзгерістердің байқалмағандығын көрсетеді. Сонымен қатар, қорғасын, мыс, мырыш элементтерінің анықталуы Арал теңізінің табанындағы тұздың таралуына тікелей байланысты. Құдық суының құрамы жерасты суларымен байланысқандықтан элементтердің жерасты суларының химиялық құрамына сәйкестігімен түсіндіріледі.

Әдебиет:

1. Нұрғызарынов А., Шапшанов Қ. Арал өңірінің экологиясы. — Алматы, 1996.
2. Нұрғызарынов А. Аралдың экологиялық тынысы. — Алматы, Ғылым, 2006.
3. Михайлов В. Н., Добровольский А. Д. Гидрология. — М., Высшая школа, 2007.
4. Мұсабекова А., Шалдыбаева А., Нұртаева Ә., Әділханова С. Аналитикалық химиядан методикалық нұсқалар. — 1991.

Инклюзивті білім беру жағдайында даму мүмкіндігі шектеулі оқушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау қызметінің ұйымдастырылуы

Дарибаева Сандигул Кулахановна, академиялық доцент

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Еліміздің Ата заңына барлық бала жалпы орта біліммен қамтылуы тиістілігі жазылса да, өкінішке қарай, ерекше білімділікті қажет ететін балаларды оқыту өзекті мәселе болып тұр. Олардың қатары жыл сайын өсіп жатқандықтан, ерекше білімділікті қажет балаларға білім беру жүйесін жетілдіру қажет. Инклюзивті білім беру-ерекше білімділікті қажет ететін балаларды және дамуында ауытқушылықтары бар балалардың дені сау балалармен бірге білім алып, тәрбиеленуі мақсатындағы бірлескен оқыту процесі.

Кемтар балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзеу арқылы қолдау туралы Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 11 шілдедегі заңында даму мүмкіндігі шектелген барлық балалар психологиялық-медицина-педагогикалық кеңестің қортындысына сәйкес арнайы түзету мекемелерінде және мемлекеттік білім жалпы беретін мектептерде тегін оқуға құқылы делінген. Атап айтсақ мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беретін ортаға кіріктіру мақсатында 2009 жылғы ҚР инклюзивті білім беруді дамыту тұжырымдамасының жобасы әзірленген, сонымен қатар 2010 жылдың 1 ақпанында бекітілген ҚР білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын атауға болады.

Бұл бағдарламаның басты міндеттерінің бірі — еліміздің инклюзивті оқытуды дамыту болып саналады. Инклюзивті білім беру оқыту процесінде балаға жеке көмек көрсету мен психологиялық-педагогикалық қолдауды қамтамасыз етеді, жалпы білім беретін мектепте мүмкіндігі шектеулі балаларға кедергісіз аймақ құру ғана емес, баланың психофизикалық мүмкіндігін ескере отырып құрылатын оқу-тәрбие процесінің ерекшелігінде ескерген жөн. Ал бұл процессті жүзеге асыру үшін мектепте балаға психологиялық-педагогикалық қолдау қызметі ұйымдастырылуы қажет.

Мүмкіндігі шектеулі балалар қатарына атап айтсақ оның бірі психикалық дамуы тежелген (ПДТ) оқыту бағдарламасын меңгеруде қиындықтарға кездесетін үлгермеуші балалар. Психикалық дамуы тежелген балалардың ерекшелігі шаршағыштығымен, жұмысқа қабілеттілігі төмендігі, қоршаған орта туралы дамуында бұзылыстар байқалады. Психикалық дамуы тежелген баланы психологиялық-педагогикалық қолдау (ППК) қызметінің тиісті мамандарымен жүзеге асырылады. Түсініктері фрагментарлық, зейіндері тұрақсыз, тұтас қабылдау мүмкіндігі бұзылған, жалпы психикалық процестердің дамуында бұзылыстар байқалады, мұндайда әр маман өз бағыттары бойынша жұмыс істейді.

Жалпы инклюзивті білім беру — мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытып-үйретудің бір формасы. Нағыз

инклюзия білім берудің 2 жүйесін: жалпы және арнаулы жүйелерді бір-біріне қарама-қайшы қоймай, қайта жақындатады.

Инклюзивті оқыту — мүгедек пен дамуында сәл бұзушылығы мен ауытқулары бар балалардың дені сау балалармен бірге олардың әлеуметтендіру және интеграция процестерін жеңілдету мақсатындағы бірлескен оқыту. Инклюзивті оқыту — барлық кемтар балаларға мектепке дейінгі оқу орындарында, мектепте және мектеп өміріне белсене қатысуға мүмкіндік береді, оқушылардың тең құқығын анықтайды, адамдармен қарым-қатынасына қажетті қабілеттілікті дамытуға мүмкіндік береді, барлық балаларды жалпы білім үрдісіне толық енгізу және әлеуметтік бейімдеуге, жынысына, шығу тегіне, дініне, жағдайына қарамай, балаларды айыратын кедергілерді жоюға, ата-аналарын белсенділікке шақыруға, балалардың білімділік қажеттіліктеріне бейімделуіне жағдай қалыптастыру, яғни жалпы білім беру сапасы сақталған тиімді оқытуға бағытталған мемлекеттік саясат.

Инклюзивті оқытуды ашқан мектептерде оқыған балалар адам құқығы туралы білім алуға мүмкіншілік алады, өйткені олар бір-бірімен қарым-қатынас жасауға, танып білуге, қабылдауға үйренеді. Кемтар балаларың ата-анасы көмекші не арнайы мектептер мен мектеп интернаттарға, психологиялық-педагогикалық түзеу кабинеттер мен кластарға балаларын бергісі келмесе жалпы балалар оқытын мектептерге ПМПК-ның қорытындысы бойынша көрсетілген, яғни баланың денгейіне қарай жеңілдетілген бағдарлама бойынша инклюзивті оқытуға міндетті. Инклюзивті оқытуға жалпы мектептерде арнайы мұғалімдер — психолог, әлеуметтік мұғалім, олигофрено мұғалімі, логопед мұғалімдері болмаған жағдайда, тәрбиешілерді, бастауыш кластың мұғалімдерін, қазақ тілі мұғалімдерін мүмкіндігі шектелген кемтар, мүгедек балаларды инклюзивті оқыту қурыстарына оқытып алулары қажет. Инклюзивті оқыту — негізгі принциптері:

1. Адам құндылығы оның мүмкіндігіне қарай қабілеттілігімен, жеткен жетістіктермен анықталады.
2. Әрбір адам сезуге және ойлауға қабілетті.
3. Әрбір адам қарым қатынасқа құқылы.
4. Барлық адам бір-біріне қажет.
5. Білім шынайы қарым-қатынас шеңберінде жүзеге асады.
6. Барлық адамдар құрбы-құрдастарының қолдауы мен достығын қажет етеді.
7. Әрбір оқушы үшін жетістікке жету-өзінің мүмкіндігіне қарай орындай алатын әрекетін жүзеге асыру.
8. Жан-жақтылық адам өмірінің даму аясын кеңейтеді.

Инклюзивті бағыт кемтар балаларды оқуда жетістікке жетуге ықпал етіп, жақсы өмір сүру мүмкіншілігін қалыптастырады. Еліміздің Ата заңында барлық бала жалпы орта біліммен қамтылуы тиістігі жазылса да, өкінішке орай мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту өзекті мәселе күйінен түспей тұр. Олардың қатары жыл сайын өсіп жатқандықтан, жарымжан балаларға білім беру жүйесін жетілдіру қажет. «Білім туралы» ҚР-ның Заңының 21-тармағының 3 тармақшасына сәйкес инклюзивті білім беру — оқытудың тиісті білім беретін оқу бағдарламаларына білім алушылардың өзге де санаттарымен тең қолжетімділікті, арнайы жағдайларды қамтамасыз ету арқылы дамытуға түзету-педагогикалық және әлеуметтік қолдауды көздейтін, мүмкіндігі шектеулі адамдарды бірлесіп оқыту және тәрбиелеу. Сондықтан мамандар елімізде инклюзивті білім беруді дамыту қажет екендігін алға тартады.

Инклюзивті білім берудің мазмұны:

Инклюзивті білім беретін мектептерде білім мазмұны 3 түрлі бағдарлама бойынша реттеген абзал:

— жалпы мектептерге арналған типтік оқу бағдарламалары;

— мүмкіндігі шектеулі балалардың ақаулық типтеріне сәйкес арнаулы білім беру бағытындағы оқу бағдарламалары;

— мүмкіндігі шектеулі балалардың психофизикалық ерекшеліктерін есепке ала отырып әзірленген оқытудың жеке бағдарламасы.

Инклюзивті оқыту арқылы барлық балалардың мұқтаждықтарын ескеріп, ерекше қажеттіліктері бар балалардың білім алуын қамтамасыз ететін жалпы білім үрдісін дамытуға болады. Мұндай оқыту түрі арнаулы білім беру жүйесінде дәстүрлі түрде қалыптасқан және даму үстіндегі формаларды ығыстырмайды, қайта жақындатады. Инклюзивті бағыт арқылы мүмкіндігі шектеулі балаларды оқуда жетістікке жетуге ықпал етіп, жақсы өмір сүру мүмкіншілігін қалыптастырады. Осы бағытты білім беру жүйесіне енгізу арқылы оқушыларды адамгершілікке, ізгілікке, қайырымдылыққа тәрбиелей аламыз. Сонымен қоса, инклюзивті оқыту үрдісі балаларды толеранттылыққа тәрбиелеудің бастауы болмақ.

Әдебиет:

1. Искакова А.Т., Мовкебаева З.А., Закаева Г., Айтбаева А.Б., Байтурсынова А.А. Основы инклюзивного образования: Учебное пособие. — Алматы: L-Pride, 2013. — 280 с.
2. Мовкебаева З.А., Денисова И.А., Оралканова И.А., Жакупова Д.С. Инклюзивное образование. Учебное пособие для ВУЗОВ. — Алматы, 2013. — 200 с.
3. Декларация о правах инвалидов. Резолюция 3447 (XXX), принятая Генеральной Ассамблеей 9 декабря 1975 года.
4. Мовкебаева З.А., Денисова И.А., Оралканова И.А., Жакупова Д.С. Методические рекомендации по подготовке педагогов к внедрению инклюзивного образования. — Алматы, 2013. — 165 с.
5. Закон Республики Казахстан «О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан». 05.07.2011 г.

Жеткіншектік дағдарыс процесінің психологиялық мазмұны мен ерекшелігі

Махамбетова Айнур Жагипаровна, магистрант

Ғылыми жетекшісі: п. ғ. к. Ж. М. Утегенов

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Жеткіншек жас кезеңі адам тұлғасының қалыптасуында маңызды кезең болып табылады. Дәстүрлі түрде бұл кезең тәрбиелік қатынасқа қиындықтар тудыратын кезең болып табылады. Ғылыми білімдер жүйесінде жеткіншектерді зерттеумен байланысты мәселелер кешеніне көп көңіл бөлінеді, мәселелер әртүрлі деңгейде және мазмұнда болады. Осы жас кезеңдегі даму көздері мен жағдайлары және механизмдерін танып білу тұтастай дамудағы онтогенетикалық заңдылықтарды ашуға негіз бола алады. Қазіргі кездегі зерттеулер жеткіншектік жастың ерекшеліктері мен қасиеттері жайлы үлкен материалдар жинақталды, ол өз кезегінде осы маңызды психикалық кезеңнің ерекшелік-

терін қазіргі қоғамның жағдайларында зерттеуге қажетті базаның пайда болуына ықпал етті. Мәдениеттің нақты — әлеуметтік шарттарына, дәстүрлеріне сәйкес бұл өтпелі кезең әртүрлі мазмұнда әрі, әртүрлі ұзақтықта орындалуы мүмкін. Қазіргі таңдағы қоғам жағдайларына сәйкес бұл кезең шамамен 10—11, 14—15 жасқа дейінгі аралықты қамтиды. Жалпы, балалардың мектептегі орта буында оқуымен сәйкес келеді [1].

Жеткіншектердің дамуы мен қалыптасуына іс-әрекет түрлеріне өз бетінше орындауға тырысуы, ересектердің ақыл-кеңесінен құтылғысының келуі, жыныс белгілерінің дамуы және үдемелі қарқынмен өсуі ықпал етеді. Жеткіншектердің өсуі бірқалыпты емес, бірде тез, бірде баяу.

Айталық, қыз баланың 10 жастан кейін бойының өсуі ер балаларды басып озып, 14–15 жаста баяулайды, ал ер балалар 13 жастан өседі де, 16 жасқа келгенде қыздарды басып озып, өсуі одан әрі жалғаса береді. Олардың аяқтары, қолы, белі, мойны тез өседі, ал кеудесінің кеш өсуінен, дененің пішіні үйлесімді болмайды. Мұнымен қатар жүрегі тез өссе, қан тамырларының өсуі баяу болып, жүрек жұмысын нашарлатады. Оларда мидың салмағы ересектерге жақын болғанмен, ми клеткаларының өсуі әлі тоқтамайды және тітіркендіргіштерге әсерленгіш келеді. Ал ішкі секреция бездері қызметінің күшеюіне байланысты, бірінші, екінші жыныс белгілері дамиды. Ересектік шаққа ұмтылыс жеткіншектердің өзіндік әрекет жасауға ұмтылуынан, пікір айтуынан, өзгенің ырқына көнбеуінен, талап қоюынан, өзгелермен достасып, оған адал болуынан көрінеді [2].

Жеткіншектің организмінде болатын елеулі өзгерістер ұзақ уақыт бойы осы кезеңдегі жеткіншектер ерекшеліктері мен дамуының сыналу құбылыстарының биологиялық шарттастығы туралы әр түрлі теорияларға негіз болады. Мұндай ұғым біздің ғасырымыздың алғашқы ширегінде үстем болды. Биогенетикалық универсализмнің негізін салушылар С. Холл мен З. Фрейд жеткіншектік дағдарыс пен өзіне тән ерекшеліктері комплексін биологиялық шарттастығы себепті болмай қоймайтын әрі универсал құбылыс деп санады. 20–30 жылдарда әртүрлі елдерде нақты зерттеулер жинақталғандықтан биогенетикалық универсализмге қарама-қарсы бағыт күш ала бастады, ал бұл зерттеулерде жеткіншектің жеке басының кейбір қасиеттерінің оның әлеуметтік қатыстылығына тәуелділігі көрсетілді [3].

Жеткіншектік шақ — жаңадан өзінің отбасымен қарым — қатынасын түсіне бастайтын кезең. Үлкен тұлға деңгейіне ие болмасам мен қайтер едім деген сұрақ туындайды. Жеткіншек шақтағы жастардың ата-анасымен, мұғаліммен және үлкендермен қарым-қатынасы ержеткенін сезіну арқасында құралады. Есейгендікті өз ойынша түсіне, жеткіншек үлкендермен қарым-қатнаста үлкендердің талабына алғашқы қарсылығын білдіріп белсенді өзінің құқығы мен тәуелсіздігін талап етеді. Жеткіншек көбіне өз құқығын тапталған деп сезінеді, үлкендердің оны елемейтінін көтере алмайды, орталықта болғысы келеді.

Жеткіншек сыртқы дүниесінде үлкендерге тікелей қарсы әрекеттерді жасағанымен шын мәнінде олардың қолдауын қажетсінеді. Мұндайда үлкендер жеткіншекпен сұлулық қарым — қатынаста болғаны пайдалы. Осы жағдайда үлкендер жеткіншекке жаңа өмірде өз орнын табуға, жаңа қатынастарды түзете өз қабілетін бағалай білуге және өзін-өзі танып білуге көмек беруі мүмкін.

Бірігіп жүргізілген іс-әрекет, біріге өткізген уақыт жеткіншекке үлкендердің онымен санасуы жайы жаңа түсінік қалыптасуына мүмкіндік береді. Осындай қарым-қатынас нәтижесінде терең рухани және эмоционалдық түйісу жеткіншектің өмірге қызығушылығын арттырады. Жеткіншек өзінің қиындықтарымен, уайымдарымен, қызық оқиғаларымен бөлісуді қалайды, жеткіншек үшін отбасының біркелкі талабы үлкен мәнге ие [4].

Үлкендер жеткіншектерге кішкентай бала ретінде қараса олар мұндайда көбіне әр түрлі формада қарсылық, бағынбаушылықты көрсетіп, ертеде қалыптасқан қатынастарды өзгертуге тырысады. Бұл процесс барлық кезде де аурытпалықсыз өтпейді, себебі үлкендерге бағынышты және тәуелді болған жеткіншектерге үлкендер тарапынан бірнеше факторлар әсер етеді. Олардың ішінде бөліп көрсететініміз экономикалық фактор (жеткіншек материалдық жағынан ата-анасына тәуелді) және әлеуметтік фактор (жеткіншек оқушының әлеуметтік орнын сақтайды) осы факторлардың нәтижесінде үлкендер және жеткіншектер арасында кикілжіңдер тууы мүмкін [5].

Жеткіншектік шақтың басында балалар сырт пішіні жағынан да, мінез-құлқы жағынан да ересектерге ұқсамайды: олар әлі де көп ойнап, көп жүгіреді, алысып-жұлысып, тентектіктер жасайды, өзгелерін істеп, байыз таппайды, қызу да шамданғыш, әр түрлі салада белсенді, көбінесе ұшқалақ, ынта білдіріп, ден қоюы да, біреуді жақсы көруі, қарым-қатынасы да тұрақсыз, басқаның ықпалына оңай көнгіш болады. Алайда балалығы қаз-қалпында болып көрінетін сырт көрінісі алдамшы болады да оның сыртында жаңаның қалыптасуының маңызды процестері жүріп жатады: жеткіншектер көп жағынан әлі бала болып жүріп, елеусіз есейеді [6].

Жеткіншек жасқа аяқ басқан баланың жеке басының қалыптасуындағы түбегейлі өзгерістер сана-сезімнің дамуындағы сапалық өзгерістермен анықталады, осының негізінде бала мен ортаның арасындағы бұрынғы қатынас бұзылады. Жеткіншектің жеке басындағы басты және өзіне жаңа құрылым оның өзі туралы енді бала емеспін дейтін түсінік пайда болады, ол өзін ересекпін деп сезіне бастайды, ересек болуға және өзіне жұрттың осылай деп қарауына ұмтылады. Сонымен, жеткіншектердің даму ерекшеліктерінің кейбір мәселерін былайша тұжырымдауға болады: жеткіншектік жас кезеңі бала өміріндегі ең маңызды даму кезеңі болып табылады; азаматтың қалыптасуы осы кезеңге сәйкес келетін болғандықтан мектеп психологы, сынып жетекшісі және ата-ана одағы арасында ынтымақтастықтың берік болуын қамтамасыз ету маңызды.

Әдебиет:

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология. — М, 1997. — с. 28–30.
2. Асанов Ж. Оқушы, оның даму және тәрбиесі. — Қызылорда, 1993. — 40 б.
3. Жарықбаев Қ.Б. Психология. — Алматы, 1993. — 59–60 бб.
4. Тәжібаев Т. Жалпы психология. — Алматы, 1993. — 123–124 бб.

5. Елеусизова С. Қарым-қатынас психологиясы. — Алматы, 1993. — 169 б.
6. Нұрмұхамбетова Т. Р. Тәжірибелік психология. — Шымкент, 2006. — 113 б.

Жаңғыру ұғымының қысқаша сипаттамасы

Насимов Мурат Орленбаевич, саяси ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор
«Болашақ» университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Ғылыми түсініктерде жаңғыру дәстүрлі аграрлық қоғамнан заманауи индустриалды қоғамға көшудің тарихи үдерісі ретінде айтылады. Ол жалпы қоғамдық жүйені жетілдіруге бағытталған технологиялық, экономикалық, әлеуметтік, мәдени, саяси өзгерістердің жиынтығы болып табылады. Қоғамның жаңғыруы оның индустриаландырылуымен, ал қоғамның қалыптасу тарихы өндірістің пайда болуымен тығыз байланысты. Польшалық әлеуметтануші П. Штомпка берілген ұғымның төмендегідей мағынасын көрсетеді. Оның пікіріне сәйкес, бірінші, жалпы мағынада жаңғыру — бұл қоғам ілгері жылжу барысындағы барлық үдемелі әлеуметтік өзгерістердің синонимі болып табылады. Екінші мағынада «жаңғыру» термині артта қалған немесе нашар дамыған қоғамға қатысты болады және бір тарихи уақытта, бірыңғай жаһандық қоғамда өмір сүретін дамыған елдерді озуға бағытталған күш-жігерін көрсетеді. Басқаша айтқанда, бұл ахуалда «жаңғыру» ұғымы перифериядан заманауи қоғамның орталығына қозғалысты сипаттайды.

Жаңғыру өзінің жалпы сипаттамасында дәстүрлі қоғамның үдемелі, индустриялы дамушыға айналып, қоғамдық-тарихи үрдісімен сипатталады. Мамандардың мойындауынша, жаңғыру ұғымының түсіндірмесі нақты

емес, оның мазмұнын түсіндіруде екі ұштылық бар. Бірақ, басқа терминдермен салыстырғанда қолдану ыңғайлы болып табылады [1]. С.И. Ожеговтың «Орыс тілінің сөздігінде» «жаңғырту» ұғымына сипаттама ұсынылады: «1. Өзгертуді енгізу, заманауи талаптарға сай жасау. 2. Көнені кескіндеу арқылы заманауи сипат беру» [2].

«Қазақ әдеби тілінің сөздігінде» мынадай түсініктеме беріледі: «Өзгеріс, алмасу, жандану. Жаңғыр етістігінің қимыл атауы; жаңару, толығу, жаңамен алмасу» [3]. «Қысқаша саяси сөздік» бойынша: «жаңару, жаңа, заманауи талаптарға сай өзгеру» [4]. Танымал неміс ғалымы Ю. Хабермас жаңғыру түсінігін кумулятивті және үдерістерді өзара күшейтіп отыратын тұтас тізбек ретінде санайды [5].

Бүгінгі кезеңде жаңғыру материалды және рухани өмірді бірлікте қамтуы тиіс. Сәйкесінше, жаңғыру — бұл әлеуметтік-мәдени ерекше құбылыс, оның негізінде адамның дүниені сезінуі мен дүниетанымы, қоршаған ортаны түсінуі мен мұндағы оның орны, мінез-құлықты ынталандыру мен стилі, құндылық бағдары мен мәдени артықшылық жүйесінің игерілуі, өмірдің қоғамдық, оның ішінде саяси түрі, құқықтар мен міндеттердің айқындалған жүйесі жатыр [6].

Әдебиет:

1. Матвеев Ю.И. Модернизация: теория и современность // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. — 2012. — № 1—1. — с. 154.
2. Ожегов С. И. Словарь русского языка. — М., 2000. — с. 295.
3. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. — Т. 6. / Құраст. Ж. Қоңыратбаева, Ғ. Қалиев, Қ. Есенова және т. б. — А.: Арыс, 2007. — 37 б.
4. Краткий политический словарь / Составление и общая редакция Л.А. Ониква, Н.В. Шишлина. — 4-е издание. — М.: Политиздат, 1987. — с. 270.
5. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне. — М.: Весь мир, 2003. — с. 8.
6. Паридинова Б.Ж. Рухани жаңғыру ұғымының ғылыми түсініктері // «Қазақ халқының ұлттық дәстүрі мен мәдениетінің қалыптасуының рухани және тарихи негіздері» атты республикалық ғылыми конференция материалдарының жинағы. — Ақтөбе, 2018. — 113—115 бб.

Бастауыш сынып жасындағы балалардың когнитивтік дамуы

Омарова Нұргүл Молдабекқызы, магистрант

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Аяғанова Алмагүл Жәнділдақызы, психология ғылымдарының кандидаты, доцент

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының Қызылорда облысы бойынша филиалы
(Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Қоғам дамуының қазіргі кезеңі когнитивтік мүмкіндіктері жоғары тұлғаны талап етіп отыр. Когнитивтік мүмкіндіктер адамзат ақыл әрекетінің қайнар көзі болары сөзсіз. Психологиялық сөздіктерде когнитивтік ұғымы «білім, таным» деген мағынаны білдіреді. Когнитивтік процесс дегеніміз қандай да бір материалмен абстрактілі айла шарғы жасауға мүмкіндік беретін ақылды «мінез-құлық» аспектілері болып табылады [1].

Когнитивтік процестер әлемнен ақпараттарды алуға, қабылдауға, есте сақтауға, оны білімге айналды-

руға көмектеседі. Сонымен қатар осы алынған ақпараттардың зейін мен мінез-құлыққа әсерін түсінуге ықпал жасайды. Қазіргі кездегі ақпарат легі толассыз ағылып жатқан уақытта дүниетанымы ғылыми сипатта қалыптаса бастаған балалардың когнитивтік процестерінің ерекшеліктерін зерттеу және оны дамыту өзекті мәселелердің бірі.

Зерттеулерді талдай келе, когнитивтік процестердің төмендегідей түрлерін көрсетеміз [2].

Сурет 1. Когнитивтік процестер

Когнитивтік әлеуеті жоғары тұлғаны қалыптастыру мектеп кезеңінен бастау алатыны белгілі. Психологиялық-педагогикалық зерттеулерді талдайтын болсақ, когнитивтік даму ең алдымен оқу пәндерінің мазмұны мен баяндалу қисынына тәуелді болып келеді. Мектептегі педагогикалық үдеріс білім жүйесін берумен және ғылыми таным әдістерімен қаруландырумен сипатталатын танымдықпен қатар, дамытушылық функцияны да жүзеге асыруы тиіс.

Оқу әрекеті жетекші іс-әрекетке айналуының қарқынды кезеңі болып саналатын бастауыш сынып жасындағы балалардың когнитивтік дамуын қарастыратын зерттеулер

баршылық [3, 4]. Зерттеулерде көрсетілгендей когнитивтік, яғни танымдық процестер баланың психикалық дамуының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Сонымен қатар ақыл-ой қабілеті қалыптасуының негізі ретінде алға шығады.

Бастауыш сынып жасындағы балалардың жетекші оқу әрекеті арқылы теориялық ойлау және әрекеттің ішкі жоспары қалыптасады. Осы жас кезеңінің соңына қарай шындыққа теориялық, когнитивтік қатынас танытатын, танымдық міндеттерді шешетін, ең болмағанда білгіліден белгісізді ажырата алатын жеке оқу әрекеті қалыптасуы тиіс.

Жалпы бастауыш сынып жасындағы балаларды жаппай оқыту оқу әрекетін қалыптастыруға бағытталады, ал когнитивтік даму өз деңгейіне жетпей қалып жататыны белгілі. Бүгінгі білім беру мазмұнының басты сипаттарының бірі баланы оқыту арқылы өзбетінше оқу әрекетіне қарай бағыттау болып табылады. Айта кететін жайт, дәстүрлі білім беру жүйесінде мұғалім оқушы әрекетінің жалпы тәсілдерінде қалыптасатын жеке оқу әрекетін орындауға жиі назар аударады.

Бастауыш сынып жасындағы балалардың психикалық процестерінің жоғары деңгейге өтуімен когнитивтік аймақ дамуының ерекшеліктері байланысты болып табылады. Бұл ең алдымен көптеген психикалық процестер (қабылдау, зейін, ес) өтуінде, сонымен қатар ойлаудың абстрактілі-логикалық формасы мен оны жазу тіліне үйретуде көрінеді.

Бастауыш сынып жасындағы балалардың когнитивтік процестерінің даму ерекшеліктеріне қысқаша тоқталып өтеміз. Көптеген зерттеулерде көрсетілгендей алғашында бастауыш сынып жасындағы балаларда көрнекі-әрекеттік, кейіннен (2,3 сыныптарда) абстрактілі-логикалық ойлау басым болады [5, 6]. Осы жас кезеңінде баланың ырықсыз есте сақтау естің негізгі түріне айналады, мнемикалық процестердің құрылымы өзгереді.

Баланың интеллектуалды дамуындағы бетбұрысты кезең психологиялық мазмұны бойынша бастауыш сынып жасы болып табылады. Бұл жас кезеңінде логикалық ойлау дамиды. Баланың ақыл операциялары дамуға қол жеткізеді, яғни түрлі ұғымдарды қалыптастыра бастайды.

Когнитивтік процестердің ішінде қабылдаудың дамуы білім қорын жинақтаудың қайнар көздерінің бірі болып табылады. Бастауыш сынып жасында бала әріптерді, олардан күрделі құрылымдарды біріктіретін сөзді, сөйлемнен нақты мағыналарды қабылдайды.

Бастауыш сынып жасындағы балалардың зейінінің дамуы ырықты бола бастайды. Дегенмен әсіресе, бастауыш сынып жасындағы балалар зейінінің ырықтыға ұзақ уақыт бойы ырықсыз түрі бәсекелес болып қала береді. Бала зейінінің белгілі бір қасиеттері, ауыспалылығы және шоғырлануы, сонымен қатар ырықты түрінің дамуы жүзеге асады. Бастауыш сынып жасындағы балалардың ырықты зейінінің дамуында мектеп пен оқу үдерісі маңызды рөлге ие.

Ерекше айта кететін жайттардың бірі баланың жаңа білімді игеруінде естің рөлі зор. Мектепке келгеннен кейін бала тек өзі есте сақтағысы келетіні мен қызығатындарын ғана емес, мектеп бағдарламасы талап ететіндерді жадта ұстауына тура келеді. Бастауыш сынып жасындағы балалардың когнитивтік ерекшеліктерінің бірі механикалық ес

тез, ал сөздік-логикалық баяу дамитындығы болып табылады.

Бастауыш сынып жасындағы балалардың когнитивтік аймағының негізгі ерекшелігі психикалық танымдық процестерінің жоғары деңгейге өтуі болып табылады. Бұл ең алдымен жоғарыда атап кеткендей көптеген психикалық процестер (қабылдау, зейін, ес, елестету) ағымының еріктілік сипатында, сонымен қатар ойлаудың абстрактілік логикалық формасы мен жазбаша сөйлеу қалыптасуында көрініс береді. Бұл жас кезеңінде балалар біршама қарапайым ой қорытындысын жасай алады. Дегенмен бастауыш сынып жасындағы балалардың қолданатын ақыл операциялары ересектердің формальді тәсілдерінен әлдеқайда алыс болары сөзсіз. Айта кететін жайт бастауыш сынып жасындағы балалар әрекеттің ішкі жоспары, «ақыл» әрекетіне бағдарлана алу қабілетіне ие.

Әрекеттің ішкі жоспарының қалыптасуы және ырықтылықтың дамуы бастауыш сынып жасындағы балалардың барлық психикалық процестерінің қызмет етуіне әсер етеді. Мұның бәрі баланың өзін қадағалауына және интеллектуалды дамуына мүмкіндік береді. Қазақстандық ғалымдар К. Жарықбаев, О. Саңғылбаевтың еңбектерінде интеллект ақпаратты мақсатты бағытты қайта өндеуге, реттеуге, оқуға қабілеттіліктің күрделі жүйелерінің танымдық іс-әрекеті ретінде тұжырымдалады [7]. Интеллект функциялары мынадай: а) оқуға деген қабілеттілік; б) қоршаған болмыстың заңдылықтарын белсенді меңгеруге қабілеттілік.

Әрбір жас кезеңінде интеллект іс-әрекеттің жанама тәжірибесінің функциясы бола отырып, тұлғаның когнитивтік дамуына әсері [8].

Бастауыш сынып жасындағы балалардың қабылдауы, есі және зейіні саналы мақсатқа бағытталады және оны жүзеге асыруға сәйкес тәсілдер таңдалады. Басқалай айтқанда ес, зейін және қабылдау ырықты жанамаланған үдеріс болады.

Бастауыш сынып жасындағы бала мәтіннен мұғалім сұрап тұрған мәселені ажыратып бөледі және қабылдай алады. Балалар мұғалімнің нұсқауын қадағалай отырып, нысан мен құбылыстарды жүйелі түрде бақылауды үйренеді, содан кейін қойылған мақсатты ұстанады. Күрделі оқу тапсырмаларын орындау барысында ересектер тарапынан бақылау біртіндеп әлсіреген сайын бала өзінің әрекетін өзі қадағалауға үйренеді. Осы әрекеттердің негізінде баланың зейіні қалыптасады.

Қорытындылай келе, қазіргі білім мазмұны жаңартылу жағдайында бастауыш сынып жасындағы балалардың когнитивтік процестерінің дамуын оқу пәндері арқылы зерттеулерді жаңа сипатта жүргізу қоғамның маңызды сұраныстарының бірі болып табылады.

Әдебиет:

1. Психология. А-Я. Словарь-справочник / Пер. с англ. К. С. Ткаченко. — М.: ФАИР-ПРЕСС, Майк Кордуэлл, 2000.
2. Лысак И. В., Белов Д. П. Влияние информационно-коммуникационных технологий на особенности когнитивных процессов // Известия ЮФУ. Технические науки. — 2013. — № 5. — с. 256—264.

3. Зверева А. С. Развитие когнитивных процессов младших школьников как субъектов образовательной среды // Научно-методический электронный журнал «Концепт». — 2015. — Т. 10. — с. 351—355.
4. Долгова В. И., Аркаева Н. И., Капитанец Е. Г. Инновационные психолого-педагогические технологии в начальной школе. — М.: Издательство Перо, 2015. — с. 200.
5. Харченко И. С. Развитие мышления детей младшего школьного возраста в процессе индивидуально-ориентированного обучения: диссертация кандидата психологических наук: 19.00.13. — Красноярск, 2006. — с. 220.
6. Блонский П. Память и мышление. — СПб.: Питер, 2001. — с. 288.
7. Жарықбаев Қ. Б., Саңғылбаев О. С. Психология: Энциклопедиялық сөздік / Бас ред. Б. Ө. Жакып. — Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. — 624 б.
8. Аяганова А. Ж. Интеллектік даму мен өзіндік бағалаудың өзара байланысына этнопсихологиялық түсініктердің әсері: диссертация психология ғылымдарының кандидаты: 19.00.01. — Алматы, 2009. — 137 б.

Описательные контексты как компоненты неописательного стиха и их текстообразующая функция

Спасова Лилия Викторовна, кандидат филологических наук
Университет «Болашак» (г. Кызылорда, Казахстан);

Байхожаева Алия Музапбаровна, учитель
Средняя школа № 144 имени Сактапбергана Алжикова (г. Кызылорда, Казахстан)

В стихотворениях неописательного типа (медитативная, повествовательная лирика) ОК включается в виде разных по объему, месту, художественной значимости отрывков текста.

По характеру включения в тексте существует 2 разновидности ОК: локальные, расположенные в одном месте и рассредоточенные, рассеянные в тексте. Такие описания определяют еще как концентрированные и деконцентрированные [1].

Локальные ОК могут состоять из одного или нескольких предложений, представляют собой цельное стихотворное синтаксическое единство:

Сегодня я проснулся на рассвете
И вышел на балкон.
Густой туман едва светлел.
Невидимое море вздыхало тихо.
И мое дыханье
В чередованье выхода и входа
Не то чтоб повторяло ритм волны,
И как бы продолжало песню жизни
Светлеющего моря

(М. Дудин. Сегодня я проснулся на рассвете...)

Типичной для локальных ОК является функция зачина, экспозиции стихотворения. Наиболее распространены в этой роли номинативные ряды:

Вересков поросшие деревья,
В розоватых отсветах земля...
Так всегда перед приходом горя
Ощущаешь цветность бытия.
Синь озерная, скальный гранит.
Облаков серебристые спины.

И на взгорье недалнем горит
Пламя красное старой рябины

(В. Сорокин. Синь озерная, скальный гранит).

Избегая длинных описаний, общих мест, автор с помощью номинативных предложений вводит читателя в образный мир лирического героя. Препозитивные описания характеризуют место пребывания лирического героя, привносят «настроение», с которым чувство субъекта будет далее контрастировать или совпадать.

В подобных случаях картины природы воспринимаются как своеобразный вывод: концовка воспринимается не только как пейзажное описание, но и как ярко выраженный психологический итог переживания. Иногда локальные ОК занимают интерпозицию:

Обычно такие ОК представляют собой довольно развернутые ССЕ. Их цельность, относительная автономность часто подчеркнута строфическими границами или синтаксически (в данном случае — многоточием).

Располагаясь в начале и в конце стихотворения, Локальные ОК образуют кольцевую композицию.

В основном встречаются две разновидности рассредоточенных ОК. Элементы единой картины могут быть распределены по разным местам текста, образуя рассеянное единство:

Ледяная струйка в щель окна
Проникает, шевеля бумагу.
Я пишу письмо: «Прости, жена,
Не меня прости — мою отвагу...
За окном извечный сосен шум.
Дико в сердце,
Как при Чингисхане.

...Не ревнуй!
Я с ней делил свой ум,
Как вино холодное в стакане...
В батареях топчется вода,
Приплелась по трубам издалека.
Я пишу: «Любовь моя чиста,
Хоть небезупречна подоплека»

(Г. Горбовский. *Ледяная струйка...*).

Компоненты рассеянного описания, изъятые из текста и соединенные вместе, представляют собой один ОК.

Показателем межфразовой связи компонентов рассеянного описания обычно отсутствуют, иногда связи могут быть оформлены лексически (лексический повтор: в щель окна, за окном).

Рассредоточенные ОК представляют собой и самостоятельные контексты, каждый из которых имеет свой объект описания, свою микротему, является описанием отдельной ситуации:

Локальные и сосредоточенные ОК могут быть автосемантическими и синсемантическими, то есть обладают разной степенью структурной и смысловой зависимости от текста.

Высшей степенью самостоятельности характеризуется ОК, которые вводятся в текст на основе свободного включения. Такие описания не имеют в своем составе показателей межфразовых связей с предыдущим или последующим текстом.

Их введение обусловлено содержанием произведения обычно повествовательного типа; ОК как бы сопровождает лирический сюжет:

Швеция. Стокгольм. Начало мая.
День победы. Наше торжество.
Я брожу, еще не понимая
В иностранной жизни ничего.
Вспоминаю Блока и Толстого,
Дым войны, дорогу, поезда...

Литература:

1. Фигуровский, И. А. Концентрированные и деконцентрированные портреты как элемент структуры произведения // Вопросы синтаксиса русского языка: Сб. ст., 1999. — Вып. 2. — с. 3–8.

Скандинавской сытости основа —
Всюду Дело. Ну а где же Слово?
Может быть исчезло навсегда?
Ночь. Безделье. Скука. Дешевизна.
Этажи прижаты к этажу.
Я один как призрак коммунизма,
По пустынной площади брожу

(С. Куняев. Швеция. Стокгольм. Начало мая).

ОК могут вводиться в текст посредством ассоциативных связей, в результате возникает «глубинная», внутренняя связь между описанием и авторским рассуждением.

В рассмотренных случаях межфразовые фразы не выдвинуты на первый план, а скорее затушеваны; ОК соединяются с остальным текстом простым «примыканием»: каждое описание, хотя и является по своему содержанию частью строго продуманного целого, но само по себе стремится к автосемантике.

Однако не менее распространены тексты, для которых характерны плавные переходы от предложения к предложению, отсутствие в ходе изложения резких поворотов и скачков, энергичных зачинов. Это приводит к тому, что отдельные компоненты текста прочно впаяны в него, межфразовые связи выдвигаются на первый план, играют существенную роль. ОК в таких текстах являются синсемантическими. Для них обязательно наличие средств связи, среди которых преобладают лексические повторы, союзная, наречная, местоименная связь.

Анализ функционирования ОК в стихотворных текстах неописательного типа показал, что описания характеризуются разной смысловой и структурной зависимостью от текста, не смотря на все стихотворение, хотя и разделенное на части, но многообразно скрепленное различными средствами связи, представляет собой прочно спаянное единство.

Рахат Наурызбаева — балалар ақыны

Тайманова Сара Тамшыбайқызы, филология ғылымдарының кандидаты, доцент;
Ақышева Нұргүл Мақсұтқызы, педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы;
Түнғатова Нұргүл Әмірханқызы, педагогика ғылымдарының магистрі, аға оқытушы
«Болашақ» университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Қазақ балалар поэзиясы — қазақ әдебиетінің мектеп жасына дейінгі және мектеп жасындағы балаларға лайықты жазылған әдебиеттің бір саласы. Оның қайнар көзі — қазақ ауыз әдебиеті. Қазақ балалар поэзиясының

алғашқы үлгілерін XIX ғасырда Ы. Алтынсарин жасады. Ол балаларды өнер-білімге тәрбиелейтін, еңбекке баулитын, этикалық, эстетикалық тәрбие беретін өлеңдер мен әңгіме жазды. Ал, қазақ балалар фольклоры — ауыз

әдебиетіндегі бала тәрбиесіне арналған халықтық педагогиканың өмірлік тәжірибесінен алынған шығармалар жиынтығы. Қазақ балалар фольклоры балалардың психологиясына, олардың жас ерекшелігіне қарай қалыптасып, оларды адамгершілік, ізгілік қасиеттерге тәрбиелейтін ең сенімді құрал болып келді. Негізгі салалары — бесік жыры, жаңылтпаш, аңыз-әңгіме, батырлық жырлар т. б.

Бата-тілек өлеңдері де халықтың ерте заманнан бері ұрпақтан-ұрпаққа асыл мұра ретінде жеткен ауыз әдебиетінің де негізін құрайды. Қазақ халқы жаңа туған жас балаға арнап «шілдехана», қаз тұрып жүргенде «тұсау кесер», алғаш рет жолға шықса «тоқым қағар» деген секілді ырымдар жасаған. Ана бөбегін әсем әуезді бесік жырымен тербеткен. Бөбек өскен сайын әннің де мазмұнын тереңдетіп, ертегі айтып қызықтырып, жаңылтпаш айтып тілін ұстартып, жұмбақ айтып ойлау қабілетін жетілдіруге үйреткен. Осындай танымдық, тәрбиелік бағыттағы балалар әдебиеті қазір де әлем әдебиетінде жалғасын табуда. Соның бірі — қазіргі қазақ әдебиетінің бір үлкен саласы балалар әдебиеті.

Қазіргі қазақ балалар әдебиетіне қалам тартып, келе жатқан қаламгерлердің бірі, бірнеше кітаптарын шығарған Сыр бойының белгілі ақыны, ұстаз, ғалым Рахат Наурызбаева. Ол — «Бастау», «Аққозы», «Сергек», «Жан жайлауы» жыр жинақтарының авторы. Бұл жыр жинақтарында автор халықтық тәрбие мен көркемсөз өнеріндегі ұрпақтар сабақтастығын дамытып келеді. Сонымен қатар бұл жыр жинақтары мектепке дейінгі және бастауыш сынып жасындағы балаларға білім мен тәрбие беруде мұғалімдер мен тәрбиешілердің қажеттілігін өтеп келе жатқан кітаптар. Сол кітаптардың бірегейі Рахат Наурызбаеваның 2012 жылы «Білім» баспасынан шыққан «Ақ батам өс, балам» деп аталатын жыр жинағы десек болады. Кітапбірнеше бөлімнен тұрады. Олар: «Балаларым — балапандарым», «Наурыз нақыштары» «Жұмбақтар», «Әңгімелер», «Сахналық қойылымдар», «Тереңнен ойды аршыдым», «Тағдыр туралы толғаныстар», «Әндер» деп аталады. Бұл әр бөлімнің өзі зерттеуді, зерделеуді қажет етеді.

Алғашқы «Балаларым — балапандарым» деп аталатын бөлім «Ақ батамды ал, балам» деген өлеңінен басталған. Ауыз әдебиетінде белгілі бір адамға арнайы айтылған сәлем, сын, әзіл, бата (тілек) сөздерді шешендік арнауға жатқызамыз. «Жақсы сөз — жарым ырыс» деп тілектестік сөзді жоғары бағалаған халқымыздың бата-тілегін бейнелейтін өлеңдер де халықпен бірге жасасып келе жатқан құндылықтарымыздың бірі. Қазақ халқында «Баталы құл арымас, батасыз құл жарымас», «Батаменен ел көгерер, жыңбырменен жер көгерер» деген мақал бар. Олай болса, бата беру салты фольклордан бастау алады. Бата беру салты тек қазақ халқына ғана тән емес, барша халыққа да ортақ. Қазақтың тұңғыш ғалымы Шоқан Уәлиханов: «Қазақтардың түсінігі бойынша, адамның тілі сөз арқылы үлкен әсер еткіш күшке ие. «Сөз тас жарады, тас жармаса бас жарады» деп мақалдауының себебі сонда», — дейді [1, 58–59 бб.].

Жинақтың алғашқы бетіндегі ақын Рахат Наурызбаеваның «Ақ батамды ал, балам» деп басталатын өлеңі қарияның сәбиге арнап айтқан ақ тілеуі секілді.

Ақ батамды ал, балам!
Айға да ұшып бар, балам!
Апаң көріп қуансын,
Наурызда ек тал, балам!
Ақ батамды ал, бала,
Шоқтай болып жан, бала!
Атаң менен әжеңнің
Мейіріміне қан, бала!
Азамат бол ардақты,
Болсын сөзің салмақты.
Тұзу болсын жүрісің,
Мығым болсын өрісің, —

дей отырып, «атаңның — бұлағы, әжеңнің — құрағы, анаңның — шырағы, көкеңнің — пырағы бол» деген тілек айтады [2, 6 б.]. Осы ақ тілекте баланы аялай отырып еңбекке, мейірімділікке, адамгершілікке, үлкенді сыйлауға тәрбиелейді. Сондай-ақ, біздіңше, өлеңнің ой қазығы «атаң менен әжеңнің мейіріміне қан» деген өлең жолдарында болса керек. Себебі ұлттық тәрбиенің, танымының бұлағы осы ата мен әже тәрбиесінде жатыр.

Сәбидің тәрбиелі, өнегелі азамат болып өсуі бата-тілек өлеңдерінің мазмұнын құрайды. Онда баланың дені сау, ұзақ ғұмыр кешуін тілейді. Сөздің рухтандырушылық, дем берушілік күшіне кәміл сенген халық бата беруі негізінде халықтың оптимистік ой-арманы, болашақтан күткен үміті жатады. Үміт — талаптың жетекшісі, талап — табыс кілті. Мысалы, ақын «Ақ батамен өс, балам!» — деген өлеңінде «бұлақтарым, құрақтарым, пырақтарым» деген көркемдегіш сөз арқылы мейірімін төге отырып, «еккендерің тал, табынғаның төзім, сүйенгенің сезім, іздегенің білім, кіршіксіз арың, шығатын тауың, жеңетін жауың болсын» деп ақ батасын береді. Баланың тәрбиелі азамат болып өсуі тек ата-ананың ғана емес барша жұрттың тілеуі.

Сәбидің даму кезеңдеріне сай ақын Рахат Наурызбаева енді тілек өлеңдеріне кезек береді. «Ақ тілек» өлеңінде:

Аунап-қунап ал, бала.
Саяхатқа бар, бала.
Тақымыңды жаз, бала.
Ойдың кенін қаз, бала.
Тайға мініп шап, бала,
Қозы-лақты бақ, бала.
Ойынға да қан, бала,
Шоқтай болып жан, бала, —

дейді [2, 8 б.]. Ақын өлеңді ауыз әдебиеті үлгісінде, қазіргі бала танымына лайықты жазып, балаға дұрыс жолды таңда деген тілекті айтады. Фольклорлық туындарға тән стиль өзгешеліктерін, әбден қалыптасқан сөз қолдану, баяндау, бейнелеу тәсілдерін сақтай отырып, олардың негізгі сипат белгілерін айнытпай келтіреді. Ұстаз Рахат Наурызбаева шығармаларында өз оқырмандарының шығарманы қалай қабылдап, зейінге алатынын сезінеді. Өзіне таныс бала психологиясын жақсы түсінеді. Өлеңдері оқуға жеңіл мазмұнға бай болып келеді. Ұлттық,

этнопедагогикалық сипаты басым, өлеңдері балғындар ойына оралымды, тіліне түсінікті, мазмұны айқын болып

келген. Көркем сөзбен сурет салады. Жаттауға жеңіл. Тағымдық, тәрбиелік мәні зор.

Әдебиет:

1. Уәлиханов Ш. Таңдамалы шығармалар жинағы. Т. 1. — Алматы, 1984. — 432 б.
2. Наурызбаева Р. Ақ батамен өс, балам. — Алматы, Білім, 2012. — 320 б.

Күріш ауыспалы егістігінде жүгері өсіруде су үнемдеу технологиясы

Шаянбекова Бахытжан Рахмабердаевна, техника ғылымдарының кандидаты,
«Су шаруашылығы және жерге орналастыру» кафедрасының меңгерушісі;
Тәжібаев Әділ Әнуарұлы, магистрант
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті (Қызылорда қаласы, Қазақстан)

Қазақстанның Арал өңіріндегі егіншілік шаруашылығының жағдайына жасалған талдау, оның болашақтағы дамуы су қорларының қатаң шектелуінде және ауылшаруашылығы өндірісіне пайданылатын инвестициялық шығындарға тікелей байланысты болатынын көрсетуде [1].

Өңірдің ауылшаруашылық жүйесінің тұрақты дамуын қамтамасыз ететін, өндірістік шығындарды үнемдеуге бағытталған инновациялық технологияларды кеңінен қолдану мәселесі бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Бұл жағдайда, аймақтың агроөнеркәсіптік кешенінің даму бағытының негізгі кезеңдері — өңірдегі жер және су ресурстарын пайдалану саясатын өзгертіп, негізгі үлесті күріштен басқа, бәсекеге қабілетті, жергілікті аймақтың азық түлік саласының қауіпсіздігін қамтамасыз ететін дақылдарға беру арқылы жүзеге асырылуға тиісті [1]. Сондықтан, күріш ауыспалы егістігінде күріш дақылына қарағанда бірнеше есе су ресурстарын үнемді қажет ететін жүгері және т. б. дақылдарын кең көлемде өсіруді қолға алу керек.

Жүгері біздің елімізде сүрлемдік дақыл ретінде бірінші орында. Оның собықтарын сүттену-балауыздану мен балауызданып пісу фазасында жеке собықтарынан немесе жапырақтары және сабақтарымен қосып сүрлем дайындайды. Жүгері сүрлемінің жемдік қасиеті өте жоғары. Жүгерінің құрғаған жапырақтары мен сабағын малға азық ретінде туралған күйінде, әсіресе шырынды жемдермен араластырып та пайдаланады. Ал жүгерінің жас жасыл жапырақтары мен сабақтары өңдемей-ақ малға жем. Жүгері егісін табиғи-экономикалық аудандарға дұрыс орналастырып өсіргенде және агротехнологиялық талаптарды орындау арқыл одан өте жоғары, тұрақты дән және кек балауса өнімі алынады [2].

Қызылорда облысы көлеміндегі күріш ауыспалы егістігінде жүгері дақылы, қазіргі кезеңмен салыстырғанда Кеңес Одағы заманында кең көлемде егілетін еді. Оның себебі, сол кезде малмен айналысатын көптеген шаруашылықтар үлкен ірі қара малдарын өндіретін кешенді

фермалардың құрылымы қалыптасып жүйелі жұмыс істей бастаған болатын. Осыған байланысты құрылымдық байланыстар кешендік негізде малға құнарлы жем және сүрлемдік дақыл ретінде жүгеріні өсіру көлемі де көбейе бастаған болатын.

Қазақстан Республикасы болып егемендік алғаннан кейін, ауыл шаруашылықтарындағы біріктірілген үлкен шаруашылықтар күйреп, жүйе өзгеріп, жер иелімдері, егіншілікке қажетті құрал-жабдықтар жекешеленіп, нарықтық құрылымдық пайда табу жолы көзделіп, күріш ауыспалы егістігінде тек күріштен мол өнім алыу жолдары қарастырылды. Қызылорда облысының күріш ауыспалы егістігінде жүгері дақылын тек мал азығы бағытында өсіріп, өндіру болып саналады. Еліміз егемендік алған уақытта мал шаруашылығы күрт төмендеп жүгері дақылының пайдалану деңгейі төмендеді. Қазіргі уақытта күріш ауыспалы егістігінде әртараптандыру жұмыстары жүргізіліп жатыр. Мал шаруашылығының өсуіне байланысты жүгері дақылын өсіру жоғарлап келеді. Қызылорда облысында Қазалы, Жаңақорған аудандарында мал шаруашылығының өсуіне байланысты, жүгері дақылы көптеп егіле бастады.

Күріш ауыспалы егістігінде жүгері дақылының өсіру өте қолайлы ыңғайлы болып табылады. Жалпы жүгері дақылын өсіру үшін оны төрт бес рет суарады, ал күріш ауыспалы егістігінде жүгері дақылын суару екі есеге азайады. Өйткені күріш ауыспалы егістігінде дренаж, шаруашылық аралық каналдардың ылғал мөлшері көп болады. Күріш егілген атыздың бойында жүгері дақылын егу немесе дренаж шаруашылық каналдар бойында жүгері дақылын егу өндірісте кездеседі. Бұның ішінде Қызылорда облысында көп жерлерде жолақтап (жал салу арқылы) суару тәсілімен егіледі.

Күріш ауыспалы егістігінде жүгері дақылы өнімін арттыру түрінің бірі уақытылы тыңайтқыш берілуі арқылы жердің құнарлы болуы. Оны жеткілікті пайдалану үшін, жүгері дақылының түбін култивациялау арқылы қобьысытып отыру қажет. Ылғалды, ауа өткізгіштік қабілеті

жоғары, құнарлы бос топырақты, жақсы жылыулықтағы жерлерде жақсы өсіп, жоғары өнім алуға болады.

Сепкеннен кейінгі қопсыту, қатараралықты өңдеу, өсімдікті арамшөптерден тазарту, аурулар мен зиянкестерден химиялық жолмен қорғау жұмыстары жүргізіледі. Дақылдың вегетация кезеңінде КРН-4,2 культиваторымен 3 рет қатараралық өңделеді: бірінші 7–8 жапырақ пайда болғанда 8–10 см тереңдікке, екінші — одан кейін 7–10 күннен соң, 6–8 см тереңдікке, ал үшінші — түтіктену сатысының алдында 4–6 см тереңдікте қопсытып, өңдеу жұмыстары жүргізіледі.

Барлығымызға белгілі, жер құнарлығының алатын орны орасан, яғни суару жүйесінде тағы бір орын алатын ол топырақ қарашіріндісі көп болса онда жақсы, мол өнім алуға болады. Жүгері қуаңшылыққа, ыстыққа төзімді дақыл. Транспирациялық коэффициенті 150–200. Жылу сүйгіш өсімдік, 30–35°C температурада жақсы өсіп дамиды, 40°C дейін ыстықты көтереді. Вегетация дәуірінде қажетті температура жиынтығы 2250–2500° С. Жарық сүйгіш және

қысқа күн өсімдігі. Сонымен қатар, жүгерінің өнімділігі әрбір өсімдіктің жеке түсімінен және өсіру жағдайына байланысты болады. Сондықтан, белгілі көлемдегі өсімдіктер санымен олардың орналасу тәсілін дұрыс анықтаудың іс-саналық маңызы зор. Сол себепті дақылдың қолайлы тәсілі мен оңтайлы мөлшерін анықтау өнімділік қалыптастырудың басты факторларының бірі болып есептеледі.

Мұнда белгілі мөлшерде су үнемдеу, сондай-ақ басқа ресурстар суару жүйелері, еңбек және энергия шығыны, тыңайтқышты тиімді қолдануға мүмкіншілік туғызады. Жүгерінің өсіп-өнуі кезеңінде байқалатын тамшылатып суғарудың артықшылығы 1-суретте бинеленген. Тамшылатып суару тәсілін Израил мемлекеті, судың өте тапшы болуына байланысты 1950 жылдардан бастап қолдана бастады. Бастапқы кезеңдерде бұндай суару тәсілдері жылы жайларда ғана қолданыста болса, қазіргі кезеңде ашық жерлер де қолданыс табылды. Тамшылатып суарудың тиімділігі судың қиын баратын және жетіспейтін учаскелеріне нақты беріледі.

Сурет 1. Жүгерінің өсіп-өнуі кезеңінде байқалатын тамшылатып суғарудың артықшылығы

Тамшылатып суару кезінде дақылды екі жапырақ болған кезден бастап клонкамен жауып тастайды сол кезде фотосинтез процесі жақсы жүреді. Топырақтың ылғалдылығының белгілі шамада және тұрақты қамтамасыз етілуі өсімдіктердің, оның ішінде жүгері дақылдарының өсіп-өнуіне маңызы жоғары. Топырақтың оңтайлы ылғал-

дылығы зерттеу нысандары ретінде алынып отырған жүгері дақылы үшін — 75–80% шамасында [3].

Тамшылатып суару — суару тәсілі өсімдік тамырына су құбырлары арқылы қажетті мөлшерде дозаторлар арқылы реттеліп беріледі.

Тамшылатып суару кезінде су мол және тоқтаусыз келіп тұруы маңызды, бұндай процестерде су жүгері өсімдігіне бірдей және бір келкі барады және топырақты эрозияға ұшыратпайды керісінше топырақты ылғалдылықпен байытады. Тамшылату кезінде су шығыны болмайды, су есептеліп беріледі [4]. Тамшылатқыштардың бітеліп қалуына жағдай жасайтын суды тазартуға жоғарғы талаптарды қояды, бұл су көзінен алынатын судың ластану деңгейіне байланысты екі және одан да көп су тазарту жүйесін жоспарлауға мәжбүрлейді, суаратын суға су дайындау желісі құрылымына қосылған гидрокоректендіргішпен тыңайтқыштарды енгізуге мүмкіндік береді.

Қызылорда облысының шаруашылықтарының егістік алқаптарында жүгеріні өсіру әлі күнге дейін осы дәстүрлі

суару әдісін пайдаланып егетіндігінде. Қарауылтөбе тәжірибе шаруашылығында жүргізілген зерттеулердің нәтижесі дәстүрлі суару әдісінен көрі тамшылатып суарған тиімдірек болып есептелуде. Құбырдағы тамшылатқыштың су шығыны сағатына 0,5—11,0 л. полиэтиленді құбырлар әр жүйек бойымен тартылады, ал капиллярлық қасиеті жоғары топырақтарда олар бір жүйек тастап тартылады. Тамшылатып суарғанда ең алдымен жер құнарлылығын жоғалтпайды, оның үстіне дәстүрлі суарудан су 2—3 есе аз жұмсалады және топырақтың құнарлылығын арттыратын тыңайтқыштар сумен бірге ағып кетпей алқапта қалады. Нәтижесінде шығын аз кетіп, өнімді молырақ алуға мүмкіндіктер береді.

Әдебиет:

1. Қарлиханов Т. К., Шермагамбетов К., Бакирулы К. Б., Вильгельм М. А. Рекомендации по ресурсосберегающей технологии возделывания риса. — Кызылорда, 2008. — 27 с.
2. Жанзақов М. М., Мырзабек К. А. Агрономия негіздері. — Кызылорда, Тұмар, 2007. — 496 б.
3. Әрінов Қ. К., Мұсынов Қ. М., Апушев А. К., Серекпаев Н. А., Шестакова Н. А., Арыстанғұлов С. С. Өсімдік шаруашылығы. — Алматы, 2011.
4. Мұстафаев Ж. С., Рябцев А. Д., Апушев А. К., Сағаев Ә. Ә., Қозыкеева, Ә. Т., Қалманова Г. К. Суландыру жүйесін пайдалану. — Тараз, 2007. — 321 б.

Активизация аналитических наименований

Шумейко Надежда Емельяновна, кандидат филологических наук, доцент
Университет «Болашак» (г. Кызылорда, Казахстан)

Агбаева Дамиля Бектыбаевна, учитель
Школа № 2 «Мурагер» (г. Кызылорда, Казахстан)

Процесс номинализации, который совершается под влиянием межкатегориального взаимодействия частей речи, говорит об усилении признаковости, или распространении «признаковой энергии» на слова других частей речи. Существо подобной идеи связано, в первую очередь, с образованием и активизацией в языковой практике аналитических наименований.

Аналитические формы в одной какой-либо категории могут возникать и развиваться на фоне синтетических форм другой грамматической категории. При этом особое место занимают построения, которые, обладая свойствами общими с выше названными, тем не менее принципиально отличны от них: номинативные аналитические единицы стали важным конкурентом синтетических наименований.

Основанием для подобного системного рассмотрения (однословная единица — двусловная единица — многословная единица) служит соотносительность, существующая между данными этапами номинализации признаковой семантики.

Процесс номинализации, как нам кажется, можно разбить на ступени распространения «признаковой энергии».

Содержание одного и того же явления действительности имеет несколько формальных возможностей для своей реализации, которые выстраиваются в ряд, цепочку номинатов. Среди них синтетическая признаковая номинация, представленная именем прилагательным (начальная ступень), аналитическая единица-синтагма (вторая ступень), а также многословные структуры (последующая ступень). Соответственно этому ряды номинатов могут быть двучленные, трехчленные, четырехчленные и далее:

1. Двучленные номинативные ряды: *ванильного цвета — цвета ванили;*

терракотового цвета — цвета терракоты;

«Большой, тяжелый, холодный на вид дом из бордового кирпича, крытый **терракотовой** черепицей и отделанный белым камнем, навевал смутные воспоминания» (По Р. Чандлеру);

«Она набросила халат **цвета терракоты** и открыла дверь» (По Д. Коллинзу)

2. Трехчленные ряды: *апельсинового цвета — цвета апельсина — цвета апельсиновой корки; фи-*

алкового цвета — цвета фиалок — цвета ранних фиалок;

3. Четырехчленные ряды: *небесного цвета — цвета неба — цвета осеннего неба — цвета утреннего неба; кофейного цвета — цвета кофе — цвета кофейного зерна — цвета кофейной гущи;*

4. Пятичленные ряды: *Цвета моря — цвета морских глубин — цвета морской волны — цвета морской дали в ясный день — цвета морской волны с рассыпанными по нему золотыми блестками — цвета моря в ясную погоду:*

«На стене висела великолепная фотография. Взъерошенные светлые волосы, большие глаза **цвета морских глубин** и дивное бронзовое от загара тело» (И. Ефремов);

«Его глаза **цвета морской волны** стали слегка задумчивыми, но губы улыбались» (По В. Головачеву);

«Из дамской комнаты вышла высокая красивая брюнетка в платье **цвета морской волны с рассыпанными по нему золотыми блестками**» (Р. Чандлер);

«Посмотри, Суламифь, на эти сапфиры, одни из них похожи **цветом на** васильки в пшенице, другие цветом осеннего неба, иные — **моря в ясную погоду**» (А. Куприн);

5. Шестичленные ряды (и более): *орехового цвета — цвета ореха — цвета спелого ореха —*

цвета лесного ореха — цвета ореховой скорлупы — цвета каленого ореха с металлическим оттенком:

«Эти золотые, нежные волосы, местами **цвета спелого ореха**, просто мешали ей» (А. Куприн);

«Холодные серые глаза на длинном гладком, **цвета ореховой скорлупы**, лице смотрели на Дугласа» (Р. Брэдбери);

«Рыжие волосы матери перешли у нее в **цвет каленого ореха с металлическим оттенком**, темные брови были тонкого и смелого рисунка, но рот носил чувственный и грубоватый оттенок, хотя был свеж и прелестен» (По А. Куприну).

Интересно, что номинативные ряды представляют собой открытую структуру, то есть пополняться новыми номинациями.

Природа наименования до сих пор не раскрыта, и науке предстоит найти пути его порождения, становления, его отношения с понятием и предметом объективной действительности

Познание сущности языковой номинации связано с исследованием прежде всего проблем семантики и функций номинатологических средств и их роли в языке, а значит, с необходимостью раскрытия и анализа специфики разновидностей наименования и способов их создания.

Литература:

1. Уфимцева, А. А. Лексическое значение. — М.: Наука, 1986. — 240 с.
2. Гак, В. Г. К проблеме семантической синтагматики // Проблемы структурной лингвистики 1971: Сб. ст. / Отв. ред. С. К. Шамян. — М.: Наука, 1972. — с. 267–395.

Молодой ученый

Международный научный журнал
№ 15.1 (253.1) / 2019

Выпускающий редактор Г. А. Кайнова
Ответственные редакторы Е. И. Осянина, О. А. Шульга
Художник Е. А. Шишков
Подготовка оригинал-макета П. Я. Бурьянов, О. В. Майер

Статьи, поступающие в редакцию, рецензируются.
За достоверность сведений, изложенных в статьях, ответственность несут авторы.
Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов материалов.
При перепечатке ссылка на журнал обязательна.
Материалы публикуются в авторской редакции.

Журнал размещается и индексируется на портале eLIBRARY.RU, на момент выхода номера в свет журнал не входит в РИНЦ.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ №ФС77-38059 от 11 ноября 2009 г.

ISSN-L 2072-0297

ISSN 2077-8295 (Online)

Учредитель и издатель: ООО «Издательство Молодой ученый»

Номер подписан в печать 24.04.2019. Дата выхода в свет: 01.05.2019.

Формат 60×90/8. Основной тираж номера 500 экз., фактический тираж спецвыпуска 17 экз. Цена свободная.

Почтовый адрес редакции: 420126, г. Казань, ул. Амирхана, 10а, а/я 231.

Фактический адрес редакции: 420029, г. Казань, ул. Академика Кирпичникова, д. 25.

E-mail: info@moluch.ru; <https://moluch.ru/>

Отпечатано в типографии издательства «Молодой ученый», г. Казань, ул. Академика Кирпичникова, д. 25.